

ÉDES ANYANYELVÜNK

VI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM
1984. OKTÓBER–DECEMBER
ÁRA: 9,50 FORINT

Péchy Blanka és Deme László
a Beszélni nehéz adása közben a rádióban
(Fotó: Moldvay József)

A tartalomból

Dénes Zsófia:
Mit jelent nekem
a magyar nyelv

Deme László:
Biztató is
– aggasztó is!

Lőrincze Lajos:
Téves kapcsolat

Grétsy László:
A szavak lelke

Szablyár Ferenc:
Még csak
gyermekcipőben

*Reményi Gyenes
István:*

Legyen a mértékrend-
szer is magyaros!

Kocsány Piroska:
A rejtélyes szöveg

Fábián Pál:
Véletlen lenne?

Zsiray Károly:
Sziszegő nyelvörködés

Martinkó András:
Pályatévesztés

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia

anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar

Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.

A szerkesztő bizottság
elnöke:

Lőrincze Lajos
Szerkesztő bizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,

Ladó János,
Rác Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepe Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:
Bencédy József

Szerkesztő:
Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.

Szerkesztőség:
Budapest,
Dob u. 60.
1072

Telefon: 416-939
Kiadja:

a Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó:
Siklósi Norbert
vezérigazgató
Megjelenik negyed-
évenként.

Egy szám ára: 9,50 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető a hírlapkézbesítő
postahivataloknál és a Posta
Központi Hírlapirodánál
(postacím: Budapest, V., Jó-
zsef nádor tér 1. 1900) köz-
vetlenül vagy postautalván-
nyon, valamint átutalással a
KHI 215-961 62 pénzforgal-
mi jelzőszámra. Előfizetési
díj: félévre 19 Ft, egy évre 38
Ft. Külföldiek részére előfi-
zethető a „Kultúra” Könyv és
Hírlap Külkereskedelmi Vá-
lalatnál, H-1389 Budapest,
postafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fény-
szedő Üzem (847614/09)

Szolnoki Nyomda
Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139-0457

Sziszegő nyelvörködés

„... Sziszegni és példatára-
kat összesikeríteni levelezési
rovatok és szerkesztőségek
kedves kicsi bácsika levelezői
szoktak, akik egy ötven év
előtti Főgymnasium padjába
gerontológiailag visszafőjod-
va írják vészjósataikat ...”

E gunyorosan elménckedő
sorok egy olyan folyóiratban
láttak napvilágot, amelynek
már a címéből következően is
– közvetett módon – örködnie
kellene a nyelv tisztaságán, s
nem adni helyet szellemesnek
vélt, ám bántó csipkelődés-
nek. Nemcsak az önzetlenül
tevékenykedő „bácsikák”
nem érdemlik meg ezt, ha-
nem az ötven évvel ezelőtti
„Főgymnasiumok” sem, me-
lyek megtanították tanulóikat
nyelvtanra, helyesíráásra, de
még a helyes beszédre is, ami
nem mondható el bizonyos
fenntartások nélkül a mai ál-
talános és középiskolákról!

Mit tagadjam – én bizony
szintén egy ilyen „Főgymna-
siumba” jártam annak idején,
és sziszegek én is, ha újság-
ban, rádióban, televízióban
olyan nyelvi vétségekkel ta-
lálkozom, melyek sértik a
nyelvhelyességet (olykor a jó-
ízlelt is); ha a köznyelvbe
csoportnyelvi kifejezéseket
csempésznek (pl. *kiváltás*,
nagyságrend, *nyílászáró*); ha
terjesztik az ún. nyelvi debi-
lizmus fogalomkörébe utal-
ható efféle szavakat, mint *luft*,
akcsi, *szuri*, *prémcsi*, *repi* és
társaik, melyek egyre gyak-
rabban jelennek meg idézője-
lek nélkül a nyomtatott szö-
vegekben – és hallottam már
temető helyett „temcsi”-t
mondani! ...

A rossz példával éppen a
tömegtájékoztatói szervek
járnak elől, s ezek közül is a
„legnagyobb hatásfokkal” a
televízió működik. Az 1984.

január 18-i első híradóban
hangzott el a *vadiúj*, amikor
a MÉH egyik telepén hely-
színelő riporter az ott fellelt
gyári csomagolású és teljesen
ép anyagokra, szerelésekre
alkalmazta ezt a jelzőt, ami az
ügy komolyságából sokat le-
vont. (Kissé még így is le volt
maradva, mert én már akkor
hallottam a legeslegújabbat, a
noviúj-at, ami annyit tesz: új-
új!)

A TV január 24-i „Stúdió
'84” adásában a műsorvezető
nő ezt kérdezte egyebek kö-
zött a meginterjúvolt kolléga-
nőjétől: *Betartottak neked?* –
A kolléganő elismerte, hogy
bizony *betartottak* neki, azaz
gátolták valamiben, akadá-
lyokat gördítettek az útjába.
Egy héttel később ugyanitt
nem jött be valami valakinek –
azaz nem sikerültek a dolgai,
meghiúsultak a tervei, elkép-
zelései. És mindezek a TV
„kulturális” magazinjában
hangzottak el! ...

A sporthírek, futball-
közvetítések során gyakran
hallani, hogy egy-egy sporto-
ló *hozta* – vagy nem hozta
magát (jó vagy rossz formá-
ban volt); *berúgta* –, de leg-
többször nem *rúgta be a*
helyzetet, azaz gólhelyzetből
sem sikerült gólt lőnie, elron-
totta a helyzetet.

Sokat bosszankodom a Be-
tűreklámon, a „családi” hir-
detéseken, mert rajzfilm-
sorozatnak jó volt a Mészga
család, de a fehérvári „Tész-
ta” családdal és a kecskeméti
„Nyílászáró” családdal nem
kívánok közelebbi ismeret-
ségbe kerülni. Nem tudom,
mi a „hivatalos” álláspont a
különböző termékcsaládok-
kal kapcsolatban nyelvi
szempontból – én nem érzem
őket szerencsés leleménynek.
Zsiray Károly

Kereken kilencvenedik
születésnapjához köze-
ledve – mint közeli munka-
társától, akiről úgyis tudni,
hogy köszönteni készül őt –
azt kérte tőlem Péchy Blanka:
ne róla szóljak, hanem az
Ügyről, amiért még él, és él-
nie érdemes.

Ady költészetének korai
népszerűsítője, magyar és né-
met színházak vezető művé-
sze, publicista és szépiró, ne-
héz időben kényes helyen
kultúrdiplomata volt. Ezek-
ről is érdemes volna – és kel-
lene – szólni, mert az emberi
emlékezet véges, a hajdan
kortársi nemzedékek kihal-
nak, s az újabbak honnan is
tudnák mindezeket...

Mert ez már elmúlt; persze
korántsem nyomtalanul:
hallgatókra, nézőkre, olva-
sókra, tárgyalópartnerokra
hatva embereket alakított,
sorsokat formált, népet ne-
velt, hazát épített. De hatvan
és hetven között úgy tűnhe-
tt: ez a gazdag múlt, ha je-
len is még, már semmiképp
sem jövő...

Más ember abban a korban
pihenni tér, babérain ülve. Ő
akkor határozta el: diófát ül-
tet, hogy kései jelenében ne a
múlt emléke uralkodjék, ha-
nem a jövő formálódjék.
A szakma – a színészvilág –
közvéleményéhez fordult
először, egy megteremtendő
általános beszédkultúra érde-
kében.

Néhányan meghallgatták,
de a többség agyonhallgatta.

Nem nyugodott bele. Ad-
digi életének – akkor még
nem is olyan nagy összegű –
megtakarításából alapítványt
tett, példamutató beszélők
díjazására, a szép magyar be-
széd ápolására. Színészeknek
és rádiós-televíziós beszélők-
nek elsősorban.

De gondolt már a széle-
sebb körökre és a távolabbi
jövőre is: versenyformát ja-

Biztató is – aggasztó is!

vasolt, Kazinczy-érmet alapított, s vele pályadíjat tűzött ki a tanulóifjúság számára. A Kazinczy-díj hatókörébe pedig beiktatta a diákokkal legeredményesebben foglalkozó magyartanárokat is.

A versenyekre való felkészüléshez segédlet kellett. A szakkörök, a nyelvész szakemberek – érezve a beszéd törvényeinek feltáratlanságát – haboztak a még kezdetleges kutatási eredményeket közrebocsátani. Ő viszont – érezve a már feltárt vagy legalább megsejtett szabályszerűségek megismertetésének fontosságát – nekiült megbirkózni a lehetetlennel.

Így lett mecénásból kézikönyvszerző. Így született meg a „Beszélni nehéz!”, segítve a felkészülést a verseny egyre jobban osztódó mezőnyeiben. Mert az először csak középiskolásoknak alapított Kazinczy-érem – külön versenyformaként – kiterjedt a felsőoktatásbeli pedagógusjelöltekre, azután – a középiskolásoktól elválva – a szakmunkástanulókra. És közben, látva az általános iskolások ágaskodását, megszületett a felső tagozatosok számára a Kazinczy-bizonyult.

Ám kevésnek bizonyult a nyomtatott segédlet. A hangzó beszédről hasznos dolog olvasni, de nem elegendő. Hallani kell, hogy elemezhesük-bírálhassuk a hibákat, és fülünkbe rögzödjék a jó. A „Beszélni nehéz!” című könyvecskének egy erre tett célzása nyomán a Rádió néhány igényes vezetőjétől biztatás jött egy efféle sorozat megtervezésére.

Nos: a mecénás, majd kézikönyvszerző ezzel rádiósorozatot vezetőjévé is lett. Meginvult a műsor. És a (középiskolás versenyforma döntőinek házigazdjaként amúgy is

a mozgalomhoz nőtt) győri Kazinczy Gimnázium diákjai hamarosan kitalálták: „Beszélni nehéz! kört” alakítanak a rádióműsorbeli feladatok megvitatására, közös meghallgatásukra és megoldásukra; s felhívják hasonló körök létesítésére a többi iskolát is.

A körök szaporodtak, a tapasztalatok halmozódtak. Új feladat jelentkezett: a rádiósorozat vezetőjének mozgalmatszervezővé is kellett válnia.

A versenyekre való felkészülés kampányszerű tömegmozgalma mellett, azt is támogatva, így nőtt ki a másik, az állandó, egész éven át tartó. A beszédkultúra ápolása így lett egyszerre a nagy közösséget, de kisközösségeket is formáló erővé.

Ennek jutalmazására és serkentésére született meg a negyedik „Kazinczy-”: a -díj, az -érem és a -jelvény után a Kazinczy-jutalom. A kezdő százezer forintról időközben (az önmegtartóztatásnak, olykor már-már önsanyargatásnak eredményeként) több millióra növekedett alaptőke kamataiból tekintélyes hányad jut a folyamatosan és eredményesen működő beszédművelő köröknek (felefele arányban vezetőjüknek s tagjaiknak).

Mikor a KISZ központi bizottságának képviselője – azért, amit a fiatalok nevelése érdekében tett és áldozott – néhány évvel ezelőtt átnyújtotta neki „Az ifjúságért” érdemérmét, tréfás szóval, de komoly lélekkel azonnal „Az örök ifjúságért” érdemérmének kereszteltük át. Az ő esetében ez így igaz.

Igaz: erre az évre esik a születésnapja, kerek számban. De jövőre, 1985-ben, több olyan évforduló is

esedékes, amelyre azt mondhatnánk: „újjászületése napja”. Huszonöt éves lesz a Kazinczy-alapítvány, s társul hozzá a huszadik középiskolás Kazinczy-verseny; jövőre lép tizedik évébe a Beszélni nehéz! rádióműsor, s tölti be ötödik évét az ennek munkáját nyugtázó Kazinczy-jutalom.

Igazságtalanság volna persze lebecsülnöm a magam és kutatótársaim munkáját. Húsz év alatt, az 1965-ben lezajlott egri kiejtési konferencia óta, sok eredmény született az élőbeszéd vizsgálatának, törvényei feltárásának területén. De legtöbbjük ott rekedt volna szakfolyóiratok lapjain, könyvtárak polcain a Péchy Blanka által indított, lankadni sosem engedett, holtpontjain is mindenkor átlenyitott tömegmozgalom nélkül.

Amit eddig elmondtam, arra utal a cím első szava: „biztató”. Valóban örvendek, hogy főiskolás, gimnazista, szakközépiskolás, szakmunkásképzős, általános iskolás fiataloknak százai töprengenek, vitatkoznak egy-egy mondat kiejtésformájáról. S hogy ezt a buzgalmat eddig az Állami Könyvtarjesztő Vállalat ajándékából származó) mintegy hatszáz (egyenként 200 forintos) könyvtulványon kívül, az utóbbi négy évben (az Alapítvány kamataiból) összesen ötvenhárom (egyenként 10 000 forintos) Kazinczy-jutalom nyugtázhatta és serkenthette. Sőt a tízet közelíti már azoknak a magyartanároknak a száma, akik e mozgalomban végzett munkájukért részesültek a (most 25 000 forinttal járó) Kazinczy-díjban.

De akkor mi az „aggasztó”?

Ugyanez! Mert száz be-

szédművelő kör s ezeknek ezer-ezerkétszáz tagja nagy erő. Ám csekélyke töredék csak a hazai iskolák s a bennük tanulók számához képest. A mozgalom él, de nem növekszik, nem terjed eléggé. Márpedig beszélni csak beszélve lehet megtanulni. Tudatosan és kontrollképesen beszélni pedig csak a helytelen elemézve s a helyeset próbálgatva. Leginkább közösségekben, amelyben ki-ki jobban észleli a többiek hibáját, mint a magáét, de azok meg az övét jobban; s amelyben a vélemények összeadódnak, kicserélődnek, egybecsi-szolódnak.

Talán érlelődnek már az új lendület feltételei, csak figyelni kell rájuk. Szegeden is, Komáromban is bebizonyosodott: egy-egy tevékeny kör – és főleg: körvezető – „megfertőzhet” más iskolákat is. Ki ismeretségi-baráti alapon, ki a szakmai továbbképzés kereteit kihasználva.

Az alapító és kezdeményező kilencvenedik születésnapjára legszebb ajándék volna, ha jövőre – nemzeti újjászületésünk negyvenedik évfordulójára – meg többszöröződnék (vagy legalább megkészszerűződnek) a beszédművelő körrel bíró oktatási intézmények száma.

Nem is neki volna ez ajándék, hanem magunknak. A közéleti demokratizmust igénylő társadalomnak, amelynek ez a törekvése a beszédkultúra ápolása-fejlesztése nélkül aligha valósulhat meg.

S akkor eltűnne a címből a másik szó: az „aggasztó”.

Azt ígértem: az Ügyről beszélék, s az ünnepeltről nem. Lám: nem sikerült. De nem én tehetek róla: a kettő elválaszthatatlan egymástól.

Deme László

Téves kapcsolás

A fenti cím egyik-másik olvasónak valószínűleg gondot okoz: hogyan kerül a „téves kapcsolás” egy olyan cikk élére, amely nyilvánvalóan a nyelvhasználat kérdéseivel, gondoljaival foglalkozik. Az is lehet, hogy némelyik olvasó a telefonnal kapcsolatos – ma-napság nem is olyan ritka – téves kapcsolásra gondol. Pedig ez a kifejezés nagyon is beletartozik a nyelvművelés fogalomkörébe: a nyelvi, nyelvhasználati hibák tekintélyes része ezzel jellemezhető és magyarázható.

Mi a nyelv alapvető funkciója, legfőbb feladata? Sokan és sokszor elmondták, leírták már: az, hogy kapcsolatot létesítsen az emberek között, összekösse őket egymással, pontosan, hiánytalanul közvetítse mondanivalónkat, gondolatainkat és érzelmeinket. Ha ez a „kapcsolás” valamilyen hiba folytán nem történik meg vagy tökéletlen lesz, akkor nem jön létre a kapcsolat, vagy nem úgy jön létre, ahogy szeretnénk volna; a másik ember (beszélgető társunk, hallgatónk vagy olvasónk) *nem ért meg* bennünket, *nehezen érti meg* vagy *félreérti*, amit vele közölni szeretnénk volna.

De lássunk néhány példát! *Megbeszéltük a tanítás problémáit a nyelvtanórán* – olvastam egy pedagógus-író beszámolóját. Először bizony nem értettem: a nyelvtanórát használták fel a megbeszélésre, vagy pedig a nyelvtanóra gondjait beszélték meg egy értekezleten. (Az utóbbiról volt szó.) Hasonló ez a „félrekapcsolásos” mondat is: *Sokan hallgattuk a miniszter beszédét az egyetemen*. Vajon az egyetemen beszélt a miniszter, vagy az egyetemiek közül hallgatták egy (máshol elmondott) beszédét?

Ezekben a példákban – a fogalmazás homályossága következtében – a jelzői értékű határozókat vehette, vélhette az olvasó valódi határozóknak.

Más esetben azt nem tudja az olvasó, ki vagy mi a mondat alánya.

Megjelent az értekezleten Kis Pál, a szövetkezet elnökének fia. Ma sem tudom, hogy Kis Pál az atya volt vagy a fiú. Azaz *Kis Pál* jelent meg vagy *Kis Pálnak* a fia.

Régi példám, amely ugyan csak pillanatnyi meghökkenést és jóízű nevetést vált ki, de mindenképpen félrekapcsol: *Felberregett báró Korányi Frigyes, a Nemzeti Bank elnökének telefonja.*

Ezekben a mondatokban a hibát a birtokos szerkezet két tagjának nem egészen célszerű szétválasztása okozta.

Nemcsak az újságírók esnek ilyen fogalmazási hibába. A sok kínálkozó példa közül Tompa Mihály egyik mondatát idézem, amelyet Arany János fricskázott meg. Azt írta Tompa Aranyinak, hogy „*egy pap barátom halálos beteg volt, s magam is néhány nap*”. Arany válasza: „Sajnálak, ámbár nem hiszem, hogy egészségi állapotod oly rossz lett volna, mint stílusod a helyen, melyből azt lehetne ki-venni, hogy te is *halálos* beteg voltál.”

De persze nemcsak az ilyen félresikerült mondatok bizonyítják, hogy a téves kapcsolás mennyire kulcsfogalom a nyelvművelésben.

Miért van gondunk az idegen szavakkal? Nem az idegen eredettel van bajunk, hanem azzal, hogy „a másik ember” nem érti, nehezen érti, félreérti, amit mondunk neki. De sokszor már a beszélő is „félrekapcsol”, *antipatikus-t mond apatikus helyett, komponál-t kompilál, konsterná-*

ció-t konstelláció helyett. De ugyanez a gond megvan (noha kisebb mértékben) a táj-szavak felhasználása terén is.

S a kiejtés, hangsúlyozás bajai, gondjai szintén a téves kapcsolás címszava alá vonhatók: aki nagyon halkán beszél, aki hadar, aki a szavak végét elnyeli stb., azt nem értjük jól, félreértjük. Ha nem a megfelelő szót hangsúlyozzuk, más értelmet kap közlendőnk, mint amit szántunk neki. Ennek egy-egy

formájáról, „lehetőségéről” folyóiratunk mostani számának több cikke is szól.

Még csak azt jegyzem meg, hogy nem minden „téves kapcsolás” hiba, lehet pozitív téves kapcsolás is, amikor például a költő tudatosan, a költői hatás fokozására él a kétfelé való érthetőséggel. S éppen a kétféle kapcsolás az alapja a nyelvi humornak is. De erről majd máskor.

Lőrincze Lajos

Még csak gyermekcipőben

Hallgatom a rádiót. Cipőgyári riport. Előtte azonban a műsorvezető bejelenti, hogy a beszélgetésben elhangzó *szortiment* szó választékot, árukinálatot jelent. Ma már az udvariasság minden formája meghat. Ritka ugyanis, mint a fehér holló. Egy előzőkeny ajtónyitás, egy mosolygós köszönet órákra boldogít. Ha egy üzleti eladó belépésekre abbahagyja a kereszt-rejtvény-fejtést, és ha csak annyit mond is, hogy „tessék kérni”, akkor már a hetedik mennyországban érzem magam.

Mindennél jobban meglepett a műsorvezető tapintata. Az előzetes homályosztatás. Az a bejelentés, hogy az elhangzó szót így kell érteni, ezt és ezt jelenti. Felfigyeltem erre. Ez a szokatlan udvariasság kíváncsivá tett. Hamarosan hallottam is az Illetékest, aki a gyermekcipőkről beszélt. Főleg a nem létező, ígért, el nem készült gyermekcipőkről, és töredelmesen elismerte, hogy a szortimentet valóban hibáztatni lehet.

Az Illetékes szókészletét, nyelvi szortimentjét egyáltalán nem ismerem. Legfőlőbb felelőtlen sejtéseim vannak róla. Jóindulatúan elképzelem, hogy Illetékesem négyöt nyelvi boldog birtokosa. Világnyelveken olvas és tárgyal, s így szakmai nyilatkozataiba is becsúszik egy-egy idegen szó. Sanda gyanúsítással, rosszmájúan azonban

arra is gondolok, hogy Illetékesem az idegen szavak nagy részét nem ismeri, csak néhányat csipentett fel belőlük a szakmai nagyképűség kedvéért, és ha nyilatkozik, ha mikrofont tartanak eléje, akkor ezekkel villog.

De hagyjuk a találgatást, a felelőtlen gyanúsítást. Maradjunk a tényeknél, az udvariasságnál. Tulajdonképpen ezt a követendő példát szeretném ünnepelni. Mert tessék elképzelni, ha minden előadó, szónok, nyilatkozó előre udvariassan elmondaná, hogy homályos szavain, ritkán hallott szakkifejezésein, esetleg zavaros gondolatain pontosan mit kell érteni, egyszerre felcsigázná érdeklődésünket. És ha valaki őszinteségi rohamában még azt is bevallaná, hogy mondandójának tulajdonképpen semmi értelme nincs, csak feltűnési viselkedésgéből szerepel, akkor figyelmesen és elragadtatva hallgatnám.

Sajnos az effajta lebilincselő őszinteség legalább olyan hiánycikk, mint a keresett gyermekcipő. Illő képzavarral szölvé, még csak gyermekcipőben jár.

Szablyár Ferenc

Mit jelent nekem a magyar nyelv

Dénes Zsófia 1985. január 14-én százéves lesz. Szeretettel és tisztelettel köszöntjük ebből az alkalomból a kiváló írónőt, s köszönjük folyóiratunknak küldött cikkét, szép vallomását az anyanyelv értékéről, szeretetéről.

Mindent. A szülőföldet, amelyből felnőttem. Gyökereim lenyúlnak a mély rétegekbe, onnan szívják fel az életadó táplálékot.

Anyai ágon nagyapám németajkú, nagyanyám francia. Amikor megszólaltam, két nyelven mondtam az első szavakat. Anyámmal, mert az ő anyanyelve már magyar volt, magyarul beszéltem, nagyanyámmal franciául. Majd mire az értelmem megérett, választottam a kettő közül. Magyar szülőföldem győzött, mert az anyám így akarta. Őt magyarrá – a szó teljes értelmében – Révy Ferenc nevelte, aki Komáromból jött, a budapesti állami felsőbb leányiskola igazgatója és magyartanára lett.

Amikor Révy tanár úr ellátogatott hozzánk – gyakran megtette –, szaladtam elébe, és nem tágitottam karszéke mellől. Anyám tizenkilenc éves korában ment férjhez, akkor megkérte szeretett mesterét, állítson össze számára egy legalább kétszáz kötetes könyvtárat, olyat, amely egész életén át nevelője és kísérőtársa legyen. Ott sorakozott a polcokon az összes magyar klasszikus, Balassitól kezdve akkori napjainkig valamennyi.

En már négyéves koromban olvastam a nagybetűs meséskönyveket, és palatáblára írtam ákom-bákom betűimet. Tízéves sem voltam, amikor anyám könyvtárából gyakran leemeltem a *Hatszáz magyar nemzeti dal-t* és *Jókai Mór meséi-t*. Ezeket maig sem felejtettem el.

Amikor az Andrássy úti állami leánygimnázium ötödik osztályában doktor Hoffman Frigyes vette át a magyar

nyelv és irodalom tanítását, megszerettem a poétikát, az ő költészettani magyarázatait. A nagy magyar költők, írók és a népköltészet szeretete áradt szavából. Tanítását szomjasan ittam.

Hoffman Erdélyből jött Pestre, erdélyi szászból lett magyarrá. Abban az időben fővárosunk polgársága már magyarul beszélt, de a városi nép még nehezen vetette le a „svábos” tájszólást. A vásárcsarnoki kofákkal, például, csak németül lehetett beszélni.

Egész életemre megtanultam akkor, hogy örökké tanulnunk kell; különösképpen annak kell tudnia kifogástalanul a magyar nyelvet, aki író akar lenni.

A helyes magyar beszéd, ugyanúgy, mint az írás: művészet, amihez alapvetően mesterségtudás szükséges, miként minden művészethez. Magyartanárunk a tanévek során e mesterségtudást adta át nekünk, és ezt várta el tőlünk.

Dolgozataimat, ötvenkét diáktársamnak példamutatóra, gyakran fel kellett olvasnom. Azt hiszem, akkor ébredt fel bennem a vágy és akarat, hogy író legyek.

Első férjem halála után elszegényedtem, és elérkezett az idő, amikor kenyeret kellett keresnem. Ezerkilencszáztizenkettőben szerződést kaptam a Pesti Naplónál. Párizsból küldtem tárcáimat, „tudósításaimat”. Akkoriban kiemelkedő művészethetőségek világvárosa volt Párizs. A művészet minden ágában megújulást hozott.

Az összes stíluslehetőségek közül az egyszerűséget választottam. Ez volt számomra a

(Fotó: Moldvay József)

legmegfelelőbb kifejezési forma. Már csak azért is, mert „mindenkihez” akartam szólni, úgy, hogy olvasóimnak szellemi szintjét emeljem, és tanítsak anélkül, hogy észrevennék.

Abban a korban sorakoztak fel a *Nyugat*, Párizsban pedig a *Nouvelle Revue Française* nagyjai. Mindegyikük egyéniség volt, aki a maga énjét és világát mutatta meg írása légkörében.

Nagy iskolám volt ez a példamutatás. A magyar *Nyugat* és a francia írók és művészek újat teremtő porondján nevelődtem fel. Mindennapi írásomban megköveteltem magamtól, hogy soraim mögött én álljak – rálátással és rádöbbenéssel –, mert minden igaz írásnak élmény az alapja. Megfogalmaztam magamnak – hosszú évek során – saját írásom törvényeit. Ezek közül az első, hogy *ismerjem és megbecsüljem az anyagot, a nyelvet, amellyel dolgozom*. Mert a magyar nyelv árnyalatainak mérhetetlen gazdagsága áll rendelkezésemre. Keressem a szót, amely a legjobban tükrözi azt, amit kifejezni akarok. Kevés, minél kevesebb jelzót

használok, de az a legjellemzőbb legyen. Idegen szavak helyett mindig a legtalálhatóbb magyar szót. A közhelyeket kerüljem el.

Sohase felejtsem el, hogy írásomat hangosan olvassam fel magamnak. Milyen a hangzása, lejtése, milyen a zenei hatása? A magánhangzók és a mássalhangzók összecsengése. A mondatoknak pedig sajátos ütemük legyen.

Igaz azonban az is, hogy mindenre születnünk kell. Mert amit csak tudatosan akarunk, az nem elegendő a művészethez.

Munkám útján az a másik igényem is elkísért, hogy a szöveg emberhez méltó legyen. Mert vannak szavak, amelyek lerántanak, és nem illenek az emberséghez. És vigyázzunk beszédünk szép hangzására is. Egyre gyakrabban hallok olyan hangokat és hangsúlyokat, amelyek úgy hatnak rám, mintha megakarnának ütni. Nekem fáj, ha a magyar nyelv zeneiségét semmibe veszik.

Hetvenöt éven át írtam és írtam. A magyar nyelv nekem is az a carrarai márvány, amelyből az író megalkothatja életmű-szobrát.

A szavak lelke

Csodálatos hangszer a nyelv. Mindenféle dallamot ki lehet csiholni belőle, csak tudni kell bánni vele. Ehhez persze nem elég a szavak hozzávetőleges jelentését meg a nyelvtani szabályokat tudni. Szavaink, kifejezéseink hangulatát, érzésvilágát, lelkét is ismernünk kell. Meg kell éreznünk, hogy mikor melyik szó van leginkább a helyén, s melyik az, amelyik valamilyen okból nem illik bele mondanivalónkba.

Sajnos, nem mindenki érzi ezt meg, mint ahogy énekelni sem tud mindenki egyformán szépen. Van, aki valóban *énekel, dalol*, s van, aki csak *gajdolni, kornyikálni* képes. Aki nem ismeri eléggé a szavak, kifejezések lelkét, az akarva-akaratlanul is nemegyszer megtéveszti, téves kapcsolásra készíti beszédpartnerét, hallgatóját, olvasóját. Remélem, az a néhány példa, amelyet bemutatok, kellőképpen igazolja megállapításom helyességét. Szándékosan csak nyomtatásban is megjelent adatot idézek, ugyanis véleményem szerint ezek az igazán bizonyító erejűek. Élőszóban mindenki gyakrabban hibáz, de az így elkövetett vétségeket egy bizonyos fokig menti a rögtönzés kényszere, a mondanivaló kellő megformálásához szükséges idő hiánya. A leírt, kinyomtatott szövegnek ellenben nincs ilyen mentsége. Ki mint bír, akképp ír.

Aki nem törődik a szavak lelkével, nem veszi figyelembe érzelmi töltésüket, az kétféleképpen is tévútra vezethet bennünket, olvasókat. Egyrészt érzelmileg szembeállít azzal, ami valójában elismerést érdemel, másrészt rokonszenvet ébreszt bennünk, amikor épp az ellenkezőjére volna szükség. Mivel tapasztalataim szerint az első hibatípus a gyakoribb, először azt szemléltetem néhány sajtóbeli példával.

A Magyar Nemzetből írtam ki a következő részletet: „A múlt kutatása során *nagy*

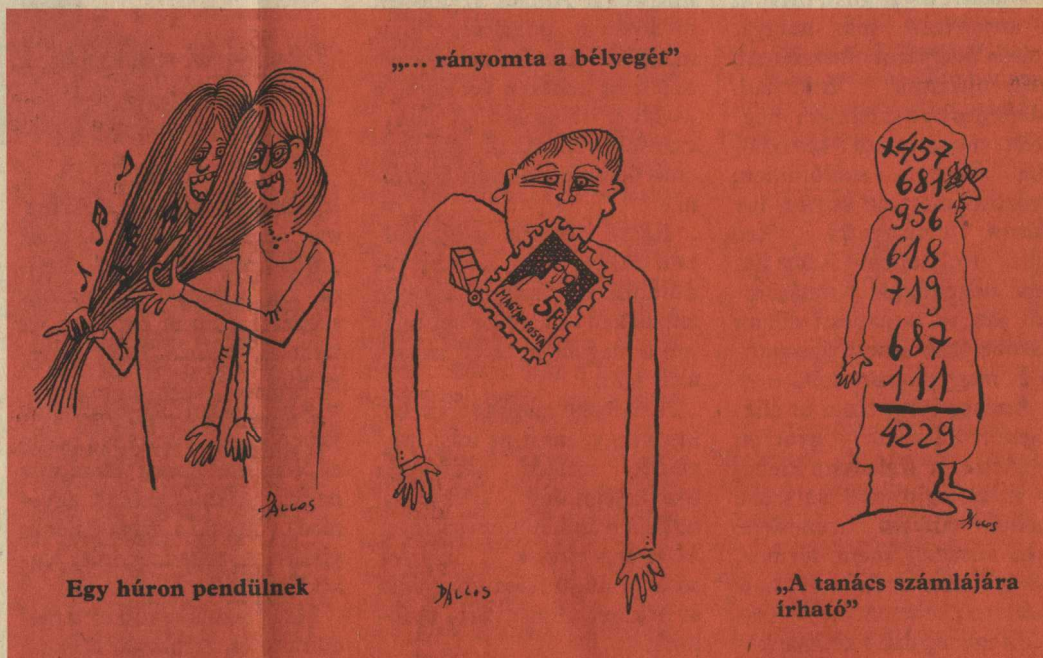
megdöbbenéssel vettük tudomásul, hogy a Középipartanoda első napjától kezdve olyan tantestületet alakítottak ki, amelynek minden tagja szakmájának és pedagógiai hivatásának kiemelkedő képviselője volt.” – Miért e *megdöbbenés*? – kérdezhetjük, persze csak akkor, amikor már végigolvastuk a mondatot. Ezt a szót csak olyankor szokás használni, amikor a meglepődés, amelyre utalunk, valamilyen fájdalmas, elszomorító, kellemetlen élmény hatására jön létre. Az idézett mondatba a *nagy megdöbbenéssel* helyett inkább ez

megóvni a hűtőraktárt. Valójában tehát nem *ártalmatlanná* tették, hanem *lefegyverezték* (vagy *leütötték, elkábitották*) őket.

A Fejér megyei Néplapban háromhasábos cikk jelent meg egy kiváló atlétaedzőről és ugyancsak kiváló tanítványáról, illetve arról, hogy ők ketten milyen összhangban dolgoznak a nagy eredmények eléréseért. A cikk vastag betűs címe ez: *Egy húron pendülnek*. Ez a szöveg azonban már eleve valamiféle rosszalást fejez ki; azt sugallja, hogy az edző és a tanítvány cinkosok módjára, bűntársként

szágból: „Meggszűnt a párhuzamos ügyintézés, ami többek között a tanács korszerűsítésének számlájára is írható.” – Akinek valamit a számlájára írunk, azt hibáztatjuk azért a bizonyos dologért. Az viszont, hogy meggszűnt a párhuzamos ügyintézés, alapjában öröndetes dolog. Tehát nem a tanács számlájára írható, hanem a tanácsnak köszönhető.

A fordított irányú stílusterést csupán egyetlen példával szemléltetem. A Magyar Hírlap egyik sporttudósításából idézek: „A Diósgyőr hű maradt önmagához. A mérkőzés

illetett volna: *nagy csodálkozás*sal.

Egy hír a Hétfői Hírekéből: „Fegyveres banditák *ártalmatlanná* tették egy nagy napolyi hűtőraktár őreit, 2,5 millió forint értékű, válogatottan finom olasz és francia sajtókkal rakták meg teherautójukat és elszárguldtak”. – Ugye megtévesztő? *Ártalmatlanná* tenni olyan személyeket szokás, akik ártanak, kárt okoznak a közösségnek. Itt viszont megfordult a kocka. A szöveg szerint a bűnözők tették ártalmatlanná az őroket, azaz éppen azokat, akik a bűnözőktől akarták

tartanak össze, működnek együtt egymással. Akik valamilyen nemes cél elérése végett lépnek szövetségre, azokra semmiképp sem illik az *egy húron pendülnek* kifejezés.

A Népsportból való ez a részlet: „Az úszók szereplésére Duncan Goodhew aranyérme nyomta rá a bélyegét.” – Nagy tévedés! Inkább az volt a tetetőzője, az *tette fel rá a koronát!* Amire rányomjuk vagy rásütjük a bélyeget, amit megbélyegzünk, azt kárhoztatjuk, szégyenletesnek tartjuk.

Egy példa a Délmagyaror-

elött a közönség óriási ünneplésben részesítette a kupagyőztest, ám... rendkívül gyenge játékkal *rukkolt ki* a vasgyári gárda.” – A *kirukkol* ígét napjainkban csak az használja igazán célszerűen, stílusosan, aki valamilyen jó eredménnyel, elismerést érdemlő teljesítménnyel kapcsolatban él vele. Azt bátran mondhatjuk, hogy a csapat *nagyszerű, kiemelkedő, elsőrangú, remek, kiváló* játékkal *rukkolt ki*. De *gyenge, silány, gyatra, erőtlen, lagymatag* játékkal nem lehet *kirukkolni*. Legfeljebb *előhozakodni, előmerészkedni, elősomfordálni*.

Grétsy László

Pályatévesztés a vonzatok hálózatában

Csodálatos egy raktár lehet az agynak az a tároló részlege, melyben a szavak egyrészt jelentésükkel, másrészt a nyelvtani használati szabályzatokkal: a vonzatukkal egy bármikor aktivizálható kapcsolatrendszerben, egymást többszörösen metsző hálózatban vannak rögzítve. Persze e hálózatba más szavak is be vannak kapcsolva, például a *rokon értelmű* vagy *rokon alakú* szavak, s ennek következtében sűrűn előfordul, hogy egy-egy szó (főleg ige) jelentését felidézve, nem (a nyelvtan, azaz a nyelvszokás szerinti) „szabályos” vonzathoz kapcsol, hanem egy rokon értelmű vagy rokon alakú szóéhoz.

A töméntelen (s mind valóban hallott, olvasott) példából lássunk egynéhányat. „Gondolataink szinte *rimelnek* egymással.” (Inkább azt szoktuk mondani: rimel valamire, itt talán a „találkoznak egymással” vonzat-pálya siklott át a „rimel” pályájára.) A rádióban hallottam: ezek és ezek a városok „*érdeklődnek* az 1992. évi nyári olimpiáért”. (Érdeklődik valami után, iránt, esetleg valami *felől*, viszont *versengenek*, *versenyeznek* valamiért.) Ugyanott: „*el* vannak *ragadtatva* mindennel”. (Az ember persze valamitől van elragadtatva, de valóban *meg* van *elégedve* valamivel.) „Az energiafogyasztás a napszaktól is *változik*.” (Függ valamitől, de változni valamivel változik.) „Bécsben *adtam randevút* a feleségemmel.” (Nyilván a feleségemnek, illetve *találkoztam vele*.) „Egyre nagyobb *függőségbe került* Amerikától.” (Igaz: függ Amerikától, de: függőségbe kerül Amerikával szemben.) „A csökkenés *mértéke* 20–30% *közt terjed*.” (20–30%-ra terjed, ill. 20–30% *közt mozog*.) „Nemcsak *szelet*, esőt is *kecsegtet*.” (Bizonyára az *ígér* valamit és a kecsegtet *valamivel* vonzat-pályák kereszteződése.) „Ködképződésre holnap is lehet *számolni*.” (Vö. számol valamivel, de *számít* valamire. – Ugyanez egy sportközvetítésben így hangzott: „Erre nem számoltunk.”) „A játékevezető *megkegyelmezett* a (hibát elkövető) magyar csapaton.” (A két sín: megkegyelmez valakinek és *megkönyörül* valakin.) „*Úszik* az adóssággal.” (Az árral lehet úszni, de ha adósságról van szó, *benne* úszik.) „Nem kell sok *szót ejteni rá*.” (Nyilván ezek keresztezik egymást: szót ejt valamiről és: sok szót *veszteget* valamire.) Egy filmszövegből való ez a fura keveredés: „szíven fakad” – ti. lehet *sírásra fakadni*, s az is előfordul, hogy valakit *szíven talál* valami. „Mindenért őt akarják felelősségre *tenni*.” (Van egyrészt felelőssé *tesz*, másrészt felelősségre *von*.) „A művész *iszonyata* a véres háború *ellen*.” (Az ember *iszonyodik* valamitől, és – mondjuk – tiltakozik, felháborodik valami *ellen*.) A nem éppen nélkülözhetetlen (de választékosnak vélt) „versmondás” szülte a Rádió műsorismertetésében ezt a formát: N. N. színész „Nagy László és Pilinszky János verseiből *mond*”. Szerintem lehetne azt mondani: „néhány versét *mondja el*”, esetleg: „verseiből *ad elő*”. Már-már kedves a keveredés ebben a kifejezésben: „Senki se *éltesse* olyan illúziókat, hogy ...” (Van persze: illúziókat *táplál*.) – „Ahhoz nem volt *szükséges vízre*.” (Bizonyára e két forma keveredik: „nem volt *szükséges a víz*” és „nem volt *szükség vízre*”).

Befejezésül egy olyan vonzattévesztést említek meg, melyet a szó két különböző használatára idéz elő. Azt mondja valaki a rádióban: „*kitűntek* bátorságból, akaratereiből”. Való igaz, mondjuk ezt: a diák *kitűnt* matekból, földrajzból stb., de azért amazok *bátorságukkal*, akaraterejükkel *tűntek* ki.

Martinkó András

Hová mutat?

A kérdést – nyelvőri szemmel – nem én tettem föl elsőnek. Ugyanezen címen írt a *mutató névmások*-kal való visszaélésről Grétsy László: éppen 20 évvel ezelőtt, a Szaknyelvi kalauzban. Azóta is sok olyan (mutató névmás, sőt vonatkozó névmás kapcsán egyaránt kifogásolható) közlés látott napvilágot – főként az apróhirdetésekből –, amelyet szemlélgetve költői kérdéssé válik a pusztá rákérdezés. Tudniillik: nem kapunk rá választ.

Íme egy tipikus házassági hirdetés; figyeljünk a kiemelt mutató, illetve vonatkozó névmásra! „Keresem *azt* a minden káros szenvedélytől mentes *özvegy férfit* ismeretséget házasság céljából, *akinek* az életéből hiányzik egy megértő 55 éves nyugdíjas nő.” A fő bajkeverő a hirdetmény-szöveg meglehetősen kulcsszavának, az „ismeretség”-nek a végén levő tárgyrag, a *-t*. Így jön létre a főmondatban a helytelen, de ugyanakkor egyeztetett „*azt* az ismeretséget” szerkezeti alak. Csak-hogy a közlés egy jelzői mellékmondatból folytatódik, és *azt* az „*akinek*” vonatkozó névmási forma vezeti be. Javítanunk mindenképp a főmondatban kell: „... *annak* az ... *özvegy férfinak* az ismeretségét, *akinek* ...”

„A városi rendőrkapitány-ság kéri, hogy jelentkezzen tanúkihallgatásra *annak* a

sárga színű Lada személygépkocsinak a tulajdonosa, *akinek* személygépkocsijáról január első felében ismeretlen tettes eltulajdonította a két ködlámpáját a hűtőrácscsal együtt.” A-nak, -nek toldalékot illetően (a fentebbi példához képest) itt valóban minden a helyén is van. Igen ám! Személynek személygépkocsiról van szó, de nyelvtanilag mégse személy, vagyis mégse élő az autó. Épp ezért nem illeti meg az *aki*, hanem kizárólag az *amely*. A bonyolult, zavaros szerkesztésű mondat – amely, merem állítani, tipikus hirdetési megnyilatkozás! – még ettől a változtatástól sem lesz érthetőbb. Kiderül ugyanis, hogy a személygépkocsinak is van személygépkocsija! A javítás csakis átfogalmazással, másfajta – pontosabbá tevő – szerkezet létrehozásával történhet. Íme: „... jelentkezzen *az a személygépkocsi-tulajdonos, akinek* sárga színű *Ladájáról* eltulajdonították stb.”

Hová mutat? – tettük föl a kérdést. Ha helytelenül fogalmazunk, akkor – bármennyire is *mutató* névmást használunk –: sehová! Örül-nék, ha ez a kis írásom jó irányba mutatna, és újabb 20 év elteltével már arról írhatnánk: ez a hibatípus megszűnt, szóban is és írásban is megtanultunk helyesen mutatni és meggyőzően vonatkoztatni.

Holczer József

Figyelmező

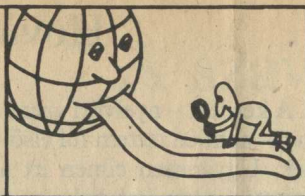
„Arany János arra a kérdésre, hogy mit csinál, ha haragszik, *azt felelt: Hallgatok*. – És ha nagyon haragszik? – Akkor nagyon *hallgatok*. – Hát aki erre nem képes, annak is nyújt nyelvünk elég lehetőséget a vaskos szólások elkerülésére.”

„A nyelv nem holt kövület, hanem élő, gyakran megmagyarázhatatlan belső logikájú szervezet. Szabályoknál, törvényeknél erősebb a nyelvszokás.”

(Kossa János)

„A magyar nyelv a Tiszához hasonló kanyarulatokkal vándorol útján. Növekedett, szélesedett, gyarapodott. Kis mécsék égtek, amelyek világánál költők hajoltak a pergamen fölé, és ötvösök módjára csiszolták a nyelv ékköveit. Tudósok, írók támadtak, és a kolostor nyárfasorában hátrafont kézzel sétálgató tudós szerzetes már nem gondolkozik Tacitus nyelvén...”

(Krúdy Gyula)

DIÁKNYELVÜNK MÚLTJÁBÓL

A szekunda

A diákhumor szinte kifogyhatatlan a rettegett elégtelen osztályzatnak a megnevezésében. Legtöbbször szemléletes, képes kifejezéssel illetik, olyan szóval, amely az osztályzat számjegyéhez, az 1-eshez hasonló dolgot jelent. Ilyen például a *fa*, *karó*, *deszka*, *gerenda*, *cövek*, *pálca*, *kampó*, *kapocs*, *horog* vagy a *kapa* (amiért a kettes – egybek között – *ásó*). Sorukba kívánczik a *trapper* is, az ismert tv-reklám előrenyújtott hüvelykujjára emlékeztetve.

Pápai diákkoromban – mintegy félszázaddal ezelőtt – ezek a kifejezések természetesen még nem élhettek, hiszen a legrosszabb osztályzat annak idején nem az 1-es, hanem a 4-es volt. Ezt – hasonlóan a mai elnevezésmódhoz – mondtuk ugyan *szék*-nek vagy *fordított szék*-nek is, legáltalánosabb neve azonban így hangzott: *szekunda*. Pápan kívül más iskolákban is szokásos volt ez a kifejezés; Dobos Károlynak a múlt század végén, 1898-ban megjelent munkája – A magyar diáknyelv és szótára – például Debrecenből idézi.

Ha szórványosan is, mindmáig fennmaradt a *szekunda*, de persze már nem a négyes, hanem az egyes osztályzatot jelöli. Ismerik a mai pápai diákok, de a kecskeméti is – mint Gémes Baláznak kecskeméti diáknyelvi szótárából értesülünk róla (ez a szótár az Eötvös Loránd Tudományegyetem Csoportnyelvi Dolgozatok című sorozatának 15. számaként jelent meg). Sőt a jugoszláviai magyar diákok is élnek vele

Karót kapott

(ezt Matijevics Lajosnak „A vajdasági diáknyelv” című érdekes könyvéből tudjuk).

Mit jelenthetett eredetileg a *szekunda*? Ez a szó – akárcsak a *sexta*, amelyet lapunk előző számában a *szecska*-val kapcsolatban említettünk – voltaképpen latin számnév. A latin *secunda* nem egyéb, mint a ’második’ jelentésű sorszámnévnek a nőnemű alakja.

S hogy ez a *szekunda* miképpen vált az elégtelen osztályzat jelölőjévé, arról nemrégiben Mészáros István cikkéből is értesülhettünk (Osztályozás a régi iskolákban. Élet és Tudomány 1981. évf. 4. szám). Kiderül belőle, hogy régente, a XVII–XVIII. század folyamán a diákokat az osztályteremben tanulmányi előmenetelük szerint ültették. Legelől ültek az *eminensek*, vagyis a kiválók. Az utánuk következőket három csoportba sorolták. Az *eminensek* mögött foglalt he-

lyet az első csoport (*prima classis*), azután a második csoport (*secunda classis*), s leghátul lapult a harmadik csoport (*tertia classis*).

Ekkor tehát még a *tertia classis* volt az elégtelen előmenetelűek csoportja; akit ide – az úgynevezett számpadba – ültettek, az *tertiát* (kiejtve: *terciát*) kapott érdemjegyül. Dobos Károly említett szótára a századvégi Rozsnyóról még ismeri a *tertia* szót az elégtelen osztályzat jelentésében.

Később, a XIX. század első felében némileg változott a helyzet; már csak három csoportot különített el az ülésrend: *eminensek*, *prima classis*, *secunda classis*. Ezzel a *prima* érdemjegy vesztett korábbi értékéből, s a századvég idején már az elégséges osztályzat jelölésére használják: így, ilyen jelentésben közli Dobos Károly Selmezbányáról és Debrecenből. S persze ennél is világosabb, hogy a *secunda*, azaz a *szekunda* itt már a leggyengébb tanulók csoportját, az ő osztályzatukat jelöli.

A *szekunda* szónak alkalmasint első irodalmi előfordulása Petőfinek Deákpályám című humoros – komo-

lyan nem veendő – verséből idézhető, amely egyébként is tele van tűzdelve latin szavakkal. Így kezdődik a vers:

Diligenter frequentáltam
Iskoláim egykoron
Secundába ponált mégis
Sok számár professorom.

Azaz: Szorgalmasan látogattam iskoláimat egykoron, *szekundába* helyezett mégis sok számár tanárom.

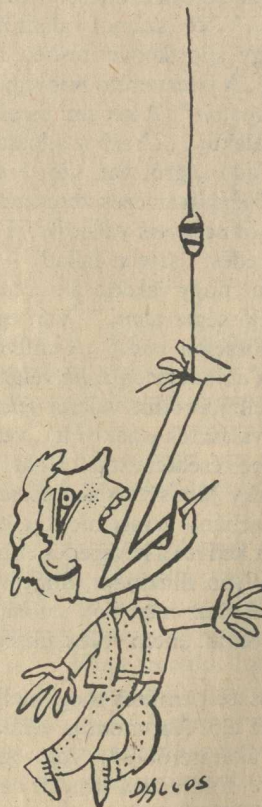
Jobban értjük most már a versbeli *ponált* szó jelentését is: a *szekundába* akkor még *ponálni*, vagyis *helyezni*, *ültetni* lehetett a rossz tanulót.

Érdekes, hogy Petőfinek egykori pápai diáktársa, Jókai Mór egyszerre idézi a *szekundát* és a *terciát* „Mire megvénülünk” című regényében, ahol is a vendég kisdíák a következőképpen mondja el, miként értesült ő a vendéglátó házigazda fiának, Fromm Henriknek sanyarú helyzetéről:

„Nagyanyám sajnálkozó hangon beszélt róla, Fromm papa ellenben kérlelhetetlen szigorú öltött arcára, midőn e tárgyról felvilágosítást adott; s beszéde közül sűrűen szedegethetém fel a »prosodia«, – »pensum«, – »labor«, – »vocabularyum«, – s a konyha-latin más ismert kifejezéseit, mik között a »secunda«, – »tertia«, – »carcer« elég irányadó delejtűképpen szolgált, hogy a következő tényállásra jussak az adatok során: Henrik barátomnak nem szabad ma a vacsoránál megjelenni, mert a leckéjét nem tudja, s mindaddig házi fogságban marad, amíg magát jobb sorsra érdemessé nem teszi azáltal, hogy egy csomag nem megenni való tárgynak a nevét egy rég nem élő nemzet nyelvén kimondani megtanulja.”

A *tercia* már a múlté, a *szekunda* is elavulóban van, de – kétes vigaszként – az elégtelen osztályzat szívósan túléli őket; s ha *karcer*, vagyis házi fogság nem jár is érte mindig, dicséretet ma sem kap az a diák, aki *beszekundázott*, „modernebbül” szólva: *bekapta a horgot*, vagy ha jobban tetszik: *becövekelt*.

Rácz Endre

Bekapta a horgot

Osztják nyelvrokonainkról

Ismeretes, hogy a magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládba tartozik, s legközelebbi nyelvrokonai a vogulok és az osztjákok, saját elnevezésükön a manysik és a hantik. A vogulok, osztjákok és a magyarok a finnugor nyelvcsalád ugor ágát alkotják, amely a nagyjából egységes finnugor ősnyelvből i. e. 2000 körül vált ki. Ezután úgy 500 vagy 1000 évvel, elődeinknek kissé keletre, az uráli átjáró vidékére való költözésével az ugor ág is kettévált. Később az Uráltól nyugatra eső területen maradt ugor népesség ismét kettéosztódott, így jött létre a vogul és az osztják nép. Majd a vogulok és az osztjákok fokozatosan kelet felé, mai lakóhelyükre, az Obnak és mellékfolyóinak a vidékére szorultak, ezért hívják őket összefoglaló néven obi-ugoroknak.

Bár az obi-ugor nyelvek a magyarnak legközelebbi rokonai, a nyelveink közti hasonlóság a magyar korai önállósulása, valamint a magyarság hosszú nyugati vándorlása folytán a nagyban eltérő földrajzi, történelmi körülmények miatt elég távoli. Nem olyan nyilvánvaló, mint például a szláv nyelvek vagy az újlatin nyelvek (francia, olasz, portugál, román, spanyol) között. A magyarban közel 400 olyan finnugor, ugor eredetű tőszót tartanak számon, amelynek az osztyákban szintén van megfelelője. Jó néhányban a közös eredet ma is könnyen fölismerhető (m. *hal* ~ o. *hul*, m. *húsz* ~ o. *husz*, m. *két*, *kettő* ~ o. *kat*, m. *szem* ~ o. *szem*, m. *tél* ~ o. *tal*, m. *vér* ~ o. *ver*, m. *vaj* ~ o. *voj* 'zsiradék'), az esetek többségében azonban csak az összehasonlító nyelvészet módszereivel állapítható meg az összefüggés (m. *far* ~ o. *pir*, m. *fog* főnév ~ o. *penk*, m. *fon* ~ o. *pon*, m. *hab* ~ o. *hump*, m. *in* ~ o. *ton*, m. *jég* ~ o. *jenk*, m. *kő* ~ o. *keu*, m. *név* ~ o. *nem*, m. *öl* ige ~ o. *vel*, m. *öt* ~ o. *vet*, m. *száz* ~ o. *szat*). Az utóbbi szavak közül például az első három azt mutatja, hogy a hajdani finnugor szókezdő *p* hang a magyarban *f*-fé vált, az osztyákban pedig megmaradt. Ezeknek a szavaknak a megfelelői ugyanis a többi finnugor nyelvben szintén *p*-vel kezdődnek (finn *puno* 'fon'). A ragok, jelek és képzők közt ugyancsak vannak közös eredetűek: m. *háza-m* ~ o. *hote-m*, m. *-hoz/-hez/-höz* ~ o. *hosz*. Közös mondattani jelenség például az is, hogy számnév után a főnév, a finnugor nyelvekre jellemzően, mind a magyarban, mind az osztyákban egyes számban áll (m. *négy tó* ~ o. *nyal tou*).

Mivel az európai és ázsiai fejlődés fő vonalaitól távol estek, az obi-ugorok történetéről igen keveset tudunk. Így minden korai, korábbi róluk szóló híradásnak fokozott értéke van. Az első, biztosan az obi-ugorok elődeire vonatkozó följegyzés a kijevi őskronikában maradt fenn, amely az 1096. év eseményei során említi őket. A vogul és az osztják névvel orosz kútfőkben a XIV., illetve a XVI. századtól lehet találkozni. Embertani jellegüket tekintve biztos, hogy az obi-ugorok mongoloid típusú népességgel keveredtek. Érdekessége és alig ismert volta miatt külön megemlítem, hogy Alekszej cár Kínába küldött követe 1675-ben útnaplójában több helyütt is szól az osztjákokról; tulajdonképpen az első, bár rövid leírást adja róluk. A követ oroszul Nyikolaj Gavrilovics Szpafarinak nevezi magát, de valószínűleg román vagy talán görög származású. A román filológia Nicolaie Milescu Spatarul néven emlegeti. A bukaresti Kriterion kiadó 1978-ban Sombori Sándor fordításában válogatást adott ki Milescu „Kínai útnapló”-jából. Ebből – Magyarországon először – azt a részt idézem, ahol Milescu viszonylag leghosszabban ír az osztjákokról. Az egy-két mitológikus és valótlán elem lényegében nem csökkenti a korabeli, tapasztalaton alapuló híradás értékét.

„Az osztjákok nemzetsége, mint sok más szibériai nemzetség, felettébb régi. Miként mások, az osztjákok is a szkitáktól, Jáfetnek, Noé fiának az özönvíz utáni maradékaitól származnak. Innen a szokásaik és kezdetleges jellemük. Még bálványokban hisznek, ahogyan az Nevrod (Nimród) óriástól maradt rájuk. Az Ob és az Irtis mentén lakók magukat kandaja kiknak nevezik, míg a narimbéliek és a Kety mentén lakók csuguloknak. Szállásaik az Irtisszel kezdődnek, s kiterjednek egészen a torkolatig, melyen keresztül az Irtis az Obba ömlik; lemennek az Obon Berezovig és az Ócéanumi tengerig, majd felfelé az Obon Tomszkiig, valamint a Ketyen felfelé a forrásig. Ámint látható, elterjedésük nem csekély. Ámbátor az osztjákok mind egy nemzetséget alkotnak, és egy hiten vannak, beszédjük olyannyira különböző, hogy nehezen értik meg egymást. A görög és latin historikusok, noha csak hallomásból ismerik az osztjákokat, *ichtiofagus*-oknak, azaz halevőknek nevezik őket. Valóban felettébb sok halat fognak. Némelyek éppenséggel nyersen eszik, mások megfőzik vagy megszáritják. Nem ismerik sem a sőt, sem a kenyeret, és nem élnek semmi mással, mint hallal és egy *szuszák*-nak nevezett fehér gumóval, melyet nyáron szednek, s megszáritva télen esznek. Nem szokták meg a kenyeret, s ha jóllakásig eszik, belehalnak. Jurtákban laknak, és nem csupán táplálékért halásznak; halbőrből készítenek ruhát, lábbelit, fejrevalót, melyeket halhúrral varrnak meg. Igen könnyű, fából készült csónakokat használnak, melyekbe öt-hat, sőt több ember is befér. Mindig nyilat és íjat hordanak magukkal, hogy bármely szempillantásban készen álljanak a harcra. Több feleségük van, ahányat akarnak, annyit tartanak.” A Milesco említette *kandajak* nyilván a kondai osztjákok önelnevezése: *hunte-jah* 'kondai nép (vagyis kondai osztjákok)'; a *csugulok* elnevezés viszont más népet is jelölhet, amelyet Milesco tévesen azonosított az osztjákokkal.

Az osztjákok lélekszáma ma 21 000 körül van, 1979-ben 67,8 százalékuk beszélt az osztjákot. Az osztják nyelv három egymástól igen elkülönült (északi, keleti, déli) nyelvjárásra, nyelvjárás csoportra oszlik, úgyhogy a különböző nyelvjárások beszélői nem is nagyon értik meg egymást. Közöttük az orosz a közvetítő nyelv, amelyet az osztjákok nagy része szintén beszél. A déli nyelvjárást már csak a Konda folyó mellékén lakó néhány száz osztják tartja fenn, a többiek eloroszosodtak. Közigazgatásilag az osztjákok és a vogulok többsége az 1931-ben alakult Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzetben él, amelynek a székhelye az Irtis jobb partján épült város, Hanti-Manszijszk. Az osztjákok halászáttal és vadászattal, helyenként pedig állattenyésztéssel (rén-, ló- és tehéntartással, prémesállat-tenyésztéssel), valamint földműveléssel (krumpli- és zöldségtermesztéssel) foglalkoznak. Gerendaházakban laknak, amelyekben ma már a televízió is megtalálható. Falvaikban van kereskedelmi lerakat, iskola, óvoda, kultúrház. A rádió szintén sugároz rövid osztják nyelvű műsort. Osztjáku egy lapocskát is adnak ki, valamint broszúrákat, könyveket.

Az osztják nép és nyelv tanulmányozásában főleg finn, magyar, német és szovjet kutatók szereztek jelentős érdemeket. Reguly Antal a múlt század közepén, Pápai Károly és Pápay József a század végén, napjainkban pedig Schmidt Éva gyűjtött tőlük értékes anyagot. Több más jeles magyar tudós, noha az osztjakok földjén nem járt, szintén eredményesen foglalkozott vagy foglalkozik az osztják nyelvvvel, illetőleg az osztjakokkal.

A. Molnár Ferenc

Csökkenjen vagy csökkenjék?

Már csak terjedelmi okokból sem fér bele egyetlen cikk keretébe az ikes és iktelen igéknek, illetőleg az ikes és iktelen ragozásnak igencsak szövevényes kérdésköre. Ezúttal főképp a felszólító mód 3. személyére korlátozom mondanivalómat, itt találkozhatunk ugyanis egy szokatlan, de terjedőben levő jelenséggel. Mintegy tizenöt esztendeje kísérem figyelemmel, mint hatol be egyre erősebben irodalmi és köznyelvünkben az ikes személyrag az iktelen igék ragozásába.

Ismeretes, hogy felszólító módban az ikes igék hagyományos ragsora: -am, -em; -ál, -él; -ék; pl.: *gondolkod-j-am, gondolkod-j-ál, gondolkod-j-ék; kezesked-j-em, kezesked-j-él, kezesked-j-ék*. Az iktelen igék alanyi ragozásának hagyományos ragsora pedig: -ak; -ek, -o (azaz csupán a fő és a módjel együttése, személyrag nélkül jelzi az egyes 2. személyt), -on, -en, -ön; pl.: *vár-j-ak, vár-j, vár-j-on; kér-j-ek, kér-j, kér-j-en; zörög-j-ek, zörög-j, zörög-j-on*. Ez utóbbi ragozási rendszert bontja meg 3. személyben az -ék terjeszkedése az -on, -en, -ön rovására.

Ismerős ez a jelenség egyes nyelvjárásokban. Az Alföldön, kivált a Tiszántúl középső részén találkozunk ilyen „udvarias ragozás”-nak vagy „bizalmasabb beszédben használatos magázó formá”-nak nevezett alakokkal: *Üjjik le! Gyűjjik ide! Meny nyik!*. Aligha lehet választ adni arra, hogy e nyelvjárási forma mennyiben felelős azért, hogy mai irodalmi és köznyelvünkben a felszólító mód 3. személyében az ikes rag, túllépve hatókörét, iktelen igéken is megjelenik. E kérdésről szólván Simonyi Zsigmond a század elején úgy nyilatkozott, hogy ez a nyelvjárási alak az irodalom nyelvében nem használatos, s nem is kívánatos a befogadása (Helyes magyarság, 89).

IKES VAGY IKTELEN SZEMÉLYRAG-E AZ -ÉK?

Lássuk a példákat! „anélkül ..., hogy a közvetlen ismerkedés bizalmaskodásnak vagy öncélú kíváncsiságának *hassék*” (Magyar Nemzet, 1984. jún. 6. 7); „az avultnak nyilvánított eszméiség mellett »megengedi« az eszmék hordozójának, a nyelvnek, hogy ma is erőteljesnek, tömörnek, népinek, a legtisztábban magyarnak *hassék*” (Népszabadság, 1983. dec. 31. 13; a két *hassék* más-más szerzőtől való); „Ha azt akarja, hogy a kiállítás előtt szökökút *álljék*, hát legyen” (Televízió, 1984. jan. 5, Emlékmúzeum című tévéjáték); „aligha kerülhetne el, hogy az Egy lócsiszár virágvasárnapjába ... a német romantika, Kleist ideje is be ne *szívárogyék*” (Népszabadság, 1984. ápr. 25. 7); „miféle viszony *alakuljék ki*” (Kossuth Rádió, 1984. febr. 22, Jó

reggelt című adás). Ugyancsak a Kossuth Rádióban hangzott el a *csökkenjék* igéalak (1984. máj. 10, Külpolitikai klub című műsor).

Egynéhány régebbi adat igazolásul, hogy nem valamilyen új divatról van szó: „Támpontul *szolgáljék*” (Televízió, 1969. jan. 24); „Illik-e, hogy valaki csak a vizsgaidőszakban *tanuljék*?” (Televízió, 1969. febr. 4); „Maga se *izguljék!*” (Televízió, 1969. ápr. 18); „Most pedig, hogy a játék *elindulhassék* ...” (Televízió, 1970. jan. 16); „Viszavonul a könyvtárszobába, hogy *elmélyedjék*” (Televízió, 1970. jún. 6).

Kiváló nyelvtudósaink nyelv művelő munkáikban már korábban felfigyeltek az -ék rag térhódítására. Nagy J. Béla 1953-ban a *menekülhessék* példát említi, persze elítélően (Nyelv művelésünk főbb

kérdései, 254). Tompa József 1957-ben tette közzé nyomdatermékekből vett adatait: *alakuljék át, kiosonjék* (Magyar nyelvhelyesség, 7).

Nem szaporítom tovább a szót, így is világos, hogy a *hat, áll, szívárogy, alakul, csökken, szolgál, tanul, elindul-elindulhat, elmélyed, menekül-menekülhet, oson* nem ikes ige, tehát csupán bitorolja az -ék ragot.

Ma még nem tudhatni, hogy a szóban forgó ragt elvesztés az ikes ragozás pusztulási folyamatának hordaléka-e csupán, vagy pedig kialakulóban van egy, az ikes-iktelen fajtától függetlenedő ragozási változat, amelyben az -on, -en-, -ön a köznapi, az -ék az ünnepélyesebb, választékosabb kifejezés szolgálatában áll. Nem volna példátlan, hogy az ikes és iktelen ragozás között szerepmegoszlás jön létre. A felszólító mód 2. személyében az ikes személyragnak az iktelen ragozásba való átszövődése már megszilárdult kettősséget teremtett, olyat, amellyel a felszólítás árnyaltabb kifejezése vált lehetővé. A szabályos iktelen ragozású *vár-j, kér-j* szigorúbb, az ikes ragozásból kölcsönzött személyraggal kiegészült *vár-j-ál, kér-j-él* enyhébb, szinte kérészerű felszólítást tartalmaz. Ezt a funkciómegoszlást már nyelvtanaink, nyelv művelő szakembereink is elismerik.

Egészen köznapi folyamat nyelvünkben, hogy ha két alak él egymás mellett többé-kevésbé azonos szerepben, akkor előbb-utóbb – feltéve, hogy az egyik változat nem pusztítja el nyomtalanul a másikat – a nyelv más-más szereppel ruházza fel a két formát, ezzel is gazdagítván eszköztárunkat. Talán az itt vázolt jelenségben is hasonló törekvés nyilvánul meg. Az kétségtelen, hogy az *izguljék*-féle ragozás mai nyelvhasználatunkban furcsa, szokatlan, szabálytalan alakulat.

G. Varga Györgyi

Figyelmező

„Ahogy két egyforma fa az erdőben, nincs két azonos jelentésű szó sem nyelvünk rengetegében. Lehet egy szó nagyon közeli rokona a másiknak, valódi párja, úgyiszlóván a mása, valamiben mégis különbözik tőle. Ha fő jelentésében nem, hát mellékjelentésében, ha abban nem, hát határfokában, ha abban sem, akkor színében, hangulatában, a képzetekben, amelyek hozzá fűződnek, az érzelmekben, amelyeket kelt, a hangzásában, amely fülünkben cseng.”

(Kossa János)

„Csak anyanyelvemen lehetek igazán én. Ennek mélyes mélyéből buzognak föl az öntudatlan sikolyok, a versek. Itt megfeledekzek arról, hogy beszélek, írok. Itt a szavakról olyan régi emlékképeim vannak, mint magukról a tárgyokról. Itt a fogalmak s azok jelei végzetesen, elválaszthatatlanul összeolvadtak.”

(Kosztolányi Dezső)

„... a nyelv, ha még olyan fejletlen is, nem elszigetelt szavak halmazata, hanem a szükséges viszonyításoknak és módosításoknak határozott módjaival és eszközeivel rendelkező rendszer...”

(Zsirai Miklós)

„... az élőbeszéd magyarságának védelme és fenntartása éppoly életkérdés, mint a szókincsé és mondatszerkezeté.”

(Kodály Zoltán)

A rejtélyes szöveg

A nyelvvel foglalkozók jól tudják, hogy sokszor a leg-egyszerűbbnek látszó jelenségek pontos leírása okozza a legtöbb fejtörést. Ilyen jelenség a szöveg is. Ugyan mi a rejtélyes benne, kérdezhetnénk. A szöveg lehet egyszerűen egy újságcikk, egy elbeszélés, egy interjú a tévében vagy éppen egy beszélgetés, minden, ami mondatokból áll, valahol elkezdődik, és valahol vége van. És bizonyára nem véletlenül fűzzük hozzá olyan sűrűn az „összefüggő” jelzőt, amellyel megerősítjük legfontosabb tulajdonságát, tudniillik éppen azt, hogy alkotó részei szervesen illeszkednek egymáshoz. Hol itt a probléma?

A probléma éppen az említett három meghatározó tulajdonság pontos megfogalmazásában rejlik. Milyen nyelvi jelzések mutatják, hogy hol kezdődhet, és hol végződhet egy szöveg? És milyen nyelvi sajátosságok tehetnek egy szöveget összefüggővé?

Az ezerféle szövegkezdetet nemigen lehet pontosan leírni. Mégis elgondolkodhatunk, mondjuk, azon a kérdésen, hogy vannak-e olyan szavak, amelyek szövegkezdő helyzetben nem jellemzők? Ilyenek például a kötőszók, hiszen feladatuk nem bevezetni, hanem összefűzni valamit. Egy effajta „szövegkezdő” igen furcsán hatna: *Mert Péter már hazajött. Karcsi tegnap találkozott vele az utcán. A mert használatából arra kell következtetnünk, hogy a szövegrésznek a beszélgetésben előzménye volt. Azt persze mégsem mondhatjuk,*

hogy azért mert-tel sosem lehet szöveget kezdeni. Néha éppen ennek a kezdésformának van különleges stílusértéke. Gondoljunk csak Heltai Jenő kedves versének kezdő szakaszára: *Mert dalaimnak azt a részét, / Mely túlnyomónak mondható, / Minek tagadjam gyöngeségem, / Kegyedhez irtam, kis Kató.*

Izgalmas kérdésnek látszik azoknak az elemeknek a vizsgálata, amelyek összetartják a szöveget. Figyeljük meg például a következő mondatpárt: *A lány már sürgette a fiút. Alig tudta kívánni, hogy a beszélgetés véget érjen.* A szövegösszefüggést éppen egy elem – esetünkben az alany – elhagyása biztosítja. Egy ilyen mondat: *A lány sürgette a fiút. A lány szemrehányóan nézett rá. A lány alig tudta kívánni, hogy a beszélgetés véget érjen* nemcsak stilisztikai szempontból rossz, de nem is szöveg, bár a mondatok egyenként helyesek. Nézzük meg most a következő példát: *A lány már sürgette a fiút. A fiú rögtön megértette, miről van szó. – vagy: A lány már sürgette a fiút. Az rögtön megértette, miről van szó.* Itt eltérően az előző esettől nem szabad elhagynunk semmit, de használhatunk főnév helyett névmást (*az*) is. A két megoldás között stilisztikai különbség van. A névmás használatának lehetősége, illetve szabályszerűsége a szövegösszefüggésnek fontos alkotóeleme.

A magyar névmáshasználat különösen sokarcú. Ragadjunk ki a szabályszerűségekből még kettőt! Nem mindegy, hogy egyes számú vagy többes számú tárgyra utalunk; az egyik esetben kötelező a névmást elhagyni, a másik esetben viszont kötelező használni: *Ott van az*

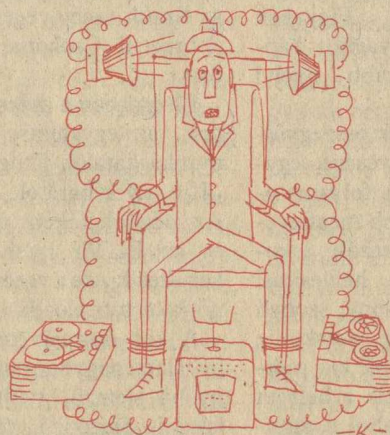
újság az asztalon. Kérlek, hozd ide!, de: Ott vannak az újságok az asztalon. Kérlek, hozd ide őket! A „névmásításnál” az sem mindegy, hogy mennyire fontos része a közlendőnek éppen a névmással kifejezett rész. Figyeljük meg a következő mondatpárokat különbségét: *Tegnap még itt volt a nagy olló. Azzal vágtam a csomagolópapírt. és: Tegnap még itt volt a nagy olló. A csomagolópapírt vágtam vele.* Az ige előtt, hangsúlyos helyzetben, vagyis a közlendő fontos új részeként a mutató névmás (*az*), hangsúlytalan helyzetben a személynévmás (*vele*) szerepel.

Bár a névmásítás és a vele járó szabályszerűsége a szövegösszefüggésnek igen fontos jellemzői, mégsem kötelezők. Számos esetben egyszerűen a világról való tudásunk alapján illeszkednek egymáshoz egy-egy szöveg elemei. Ha tudjuk vagy rájövünk, hogy a következő két mondat alanya azonos, a mondatokat összefüggő szöveggé olvassuk: *A királynő a férjével a trónteremben ült, ott fogadta a kérelmezőket. Izabella hitt Kolumbus sikerében, és egy hajót bocsátott rendelkezésére.* Nézzük meg a következő mondatpárt is: *Ez a kabát gyűrődősnek látszik. Az előszobában találsz vállfát.* Ebben a kis szövegben nemcsak a mondatok jelentése a lényeges. Tehát nemcsak az, hogy a kabát feltehetően gyűrődős,

hanem az a burkolt felszólítás is, hogy jó lesz keresni egy vállfát és ráakasztani. A szövegnek az egyes elemek jelentéséből és a mindenkor beszédhelyzetből adódóan önálló értelme van. Éppen ez, az értelem, különbözőteti meg a szöveget mint egységet a jelentéssel bíró egyéb nyelvi egységektől. És éppen ez jelzi számunkra azt is, hogy a szöveg más, mint a mondat vagy egyéb tipikus nyelvi egység. Hiszen hozzátartozik a megértés, a mindenkor helyzet, a beszélő szándéka, a hallgató vagy olvasó a maga ismeretanyagával és képzetársításával.

Mindeddig olyan kis szövegekről volt szó, amelyek legalább két mondatból álltak. Mondhatjuk-e, hogy a legrövidebb szöveg határa a második mondat vége? Vajon szükségszerű-e, hogy a szöveg (ahogyan egyébként a neve is utal rá) legalább két egységből szövédjék össze? Vajon egy közmondás nem szöveg? És nem szöveg az a vers sem, amely egyetlen (esetleg bonyolult) mondatból áll? Egy ilyen közmondás: *Egy fecske nem csinál nyarat* nemcsak azt jelenti, amit maga a mondat jelent, hanem jelenthet azon túl, különböző képzetársítások és általánosítások révén, annál többet is. Ha ezt a többletet, a mondas értelmét felfedezzük, mondatnyi terjedelmű szöveggel van dolgunk.

Kocsány Piroska

Intenzív nyelvtanulás

Tantestületünk és az anyanyelvi nevelés

Az új tantervek bevezetése óta ismeretes, hogy az anyanyelv tanítása nemcsak a magyartanár és az anyanyelvi tantárgyak, hanem valamennyi tantárgy és minden magyar tanár feladata. Iskolánk – a budapesti Szódliget utcai Általános Iskola – tantestülete arra törekszik, hogy ezt meg is valósítsa. A cél érdekében az utóbbi időben két nevelési értekezleten is foglalkozott az anyanyelvi nevelés ügyével.

Az első nevelési értekezlet eredményeképpen elhatároztuk, hogy minden felső tagozaton tanító kolléga szaktárgyi óráján is foglalkozik valamilyen formában anyanyelvi kérdésekkel. „Tantárgyközi” munkánk feladatait a következőkben állapítottuk meg: 1. Minden nem magyar szakos tanár tegye szóvá óráin és tanítási óráin kívül is a tanulók nyelvhasználati hibáit; 2. A füzetek alkalmankénti ellenőrzése során javítsák ki a tanulók helyesírási hibáit; 3. Számoljanak be alkalomszerűen a magyar szakos kartársaknak a tanulók beszédével, írásával kapcsolatos megfigyeléseikről; 4. Figyeljék meg, milyen anyaghoz kapcsolódik leginkább nyelvi probléma.

A tapasztalatok összegyűjtése, a véleménycseré, egymás tájékoztatása folyamatosan történik. Főbb megfigyeléseink a következők. Iskolánk tanulóinak helyesírási szintje igen alacsony, szóbeli kifejezőképessége is csak alig átlagos. Ettől csak kis mértékben különbözik a helyzet magyarórákon, ahol a tanulók tudatosan is törekszenek a jobb eredmény elérésére.

Az egyes szaktárgyi órákon azonban úgy vélik, hogy az anyanyelvi teljesítmény háttérbe szorítható a tantárgyi eredmény mellett. A füzetek javításából az is kitűnik, hogy a rossz helyesírók személye valamennyi tárgyban azonos.

Törekvésünk a napközis nevelő munkájára is kiterjed. Ott dolgozó kartársnőnk például helyesírási naplót rendszerezített (az 5–6. osztályban). Maga állította össze a leggyakrabban előforduló hibák alapján a feladatokat (a múlt idő jele, a tárgyrag, ha-

sonulási esetek, a felszólító mód stb.), elsősorban a csoportjára kiterjedő felmérés alapján. A napló-megoldás tetszik a gyerekeknek, szinte játékosan, versengve igénylik a feladatokat, amelyek tartalmukban megfelelnek a tantervi követelményeknek.

Azok a tanulók, akik szervezett keretek között az iskolában (napköziben, tanulószobán) készítik el feladatukat, és közben nyelvtani, helyesírási problémáival találkoznak, használhatják „A magyar helyesírás szabályai”-t, a Helyesírási Tanácsadó Szótárt, a Magyar Értelmező Kéziszótárt és a Magyar Szinonimaszótárt. Ezekből egy-egy példány mindkét helyen megtalálható.

Az integrált anyanyelvi nevelés szintjét feladatlapok megoldásával is mérjük.

Újabb nevelési célként az értő olvasásra szoktatást tűztük ki. Ennek elérése érdekében is megszerveztük a tantárgyközi kapcsolatokat. Arra törekszünk, hogy mindegyik

szaktanár – tárgya sajátos lehetőségeinek kihasználásával – szoktassa a tanulókat az értő olvasásra. Ebben a munkában magyartanárainkon kívül egy orosz–földrajz, egy matematika–fizika és egy ének szakos kartárs is részt vesz. A megértő olvasás képességének kialakítása szempontjából talán az énektanár munkája áll a legközelebb a magyartanárhoz. Úgy látszik, hogy a megtanulandó dalok szövegének megértéséhez hasonló módszereket kell alkalmaznia, mint a magyartanárnak.

Összefoglalva: jól tudom, érzékelhető, mérhető javulást iskolánk közössége is csak hosszadalmas, kitartó és tervszerű munkával érhet el. De állítom, hogy a munka egy tantestület közösségével sokkal eredményesebb lesz, mintha a magyartanárnak egyedül kellene ezeket a feladatokat teljesítenie.

Schmidt Ferenc
(Budapest)

NYELVMŰVELŐ FIATALOK

Szathmári István professzor záró előadásával búcsúztak egymástól és a kör vezető tanárától, Bodáné Porkoláb Judittól az „Ifjú nyelvbarátok köré”-nek alapító tagjai az elmúlt tanév végén a TIT debreceni Csokonai klubjában

Elsősorban a diákok, barátai, az egyetemre készülő munkásfiatalok látogatták az „Ifjú nyelvbarátok köré”-t. Az előadók főként a KLTE és az ELTE nyelvészeiből kerültek ki, de a vezető tanár is tartott előadásokat.

A kör összejövetelein két év alatt nagyon tanulságos, nyelvi elemző, gyűjtő munkára is ösztönző, változatos témakörű előadások hangzottak el. Szerepelt itt íróink,

költőink nyelve, a társadalmi rétegek nyelve, a szaknyelv, az ifjúság nyelve, stíluselemzés, verselemzés, továbbá a versek ritmusa, esztétikuma, a szavak élete, elhalása, a földrajzi nevek kialakulása és más nyelvi érdekesség. Az előadások után a hallgatók kérdésekkel fordulhattak az előadókhöz. Virágh Tibor előadóművész zenével összekapcsolt verstolmácsolásai,

rendhagyó órák, közös kirándulás még jobban elmélyítették a nyelvünk szépsége iránt érdeklődők összetartozását.

A kör szellemét továbbvivők az idén is örömmel kezdtek meg a munkát. A résztvevők közösen készülnek az érettségire, egyetemi, főiskolai felvételi vizsgákra.

Estók Sándorné
(Debrecen)

Az idéző mondatok hanglejtéséről

Érdekes, de nehéz kérdést vetett fel Glatz Györgyné „Lezárhatjuk-e a befejezhetlent?” (helyesen: „... a befejezetlent” – a rovarszerk.) címen, az idei 2. számban.

Az idéző mondat és az idézet megszólaltatásának *több helyes formája is lehet*. A helyesség legfőbb kritériuma – szerintem – nem az, hogy a dallam menete megfelel-e

egy eleve helyesnek képzelt-tartott (de nem a beszédgyakorlat vizsgálata alapján megállapított) dallamformának; hanem, hogy az idéző mondat és az idézet *együttesének hangzása* betölti-e azokat a feladatokat, melyeket írásban – részben az idéző mondat nyelvi formájától segítve – a meglévő és meg nem lévő írásjelek (kettőspont, idézőjelek stb.) látnak el.

I. Ezek a feladatok a következők:

1. A nyelvi forma és a dallamforma együttesével mintegy fel kell készíteni a hallgatót arra, hogy a szövegbe más szerzőtől származó idézet (idegen test) épül bele. Ezt már az idéző mondat hangzásformájával éreztethetjük, a nyelvi formában rejlő előrejelzést erősítve vagy helyettesítve.

2. Jó éreztetni azt is, hogy milyen hosszú lesz a várható idézet: pár szavas (mellékmondat értékű-e), vagy több mondatból álló (az idéző mondatba nem szervesen épülő) citátum.

3. Világosan el kell különíteni hangzásában az idézetet az idéző mondatról; például az idézetnek az idéző mondatnál magasabb hangfekvésével.

4. Azt is éreztetni kell, mikor kezdődik (ha van), és meddig tart az idézőjele. Az írásképp kezdő és záró idézőjelet csak hangzással: fekvés-, hangerő- és ritmusváltással tudja „pótolni” a beszélő, így választva el a bevezető résztől

és a folytatástól az idézetet, de csak akkor, ha ez rövid.

5. Azt is előre kell jelezni (már az idéző mondat hangzásformájával is), hogy milyen jellegű idézet következik a felvezető mondat után: szó szerinti, azaz egyenes idézet-e (melyet utalószó kapcsolhat, de kötőszó sohasem köthet az idéző mondatához), vagy tartalmi, azaz függő idézet (melyet nem mindig szokott kötőszó kapcsolni az idéző mondatához, mert a kötőszó stilisztikai okokból elmaradhat). Írásban az idézőjel kitétele vagy hiánya világosan megkülönbözteti a kettőt. Beszédben azonban az idéző mondatnak és az idézetnek a nyelvi formájából nem mindig könnyű kikövetkeztetni, hogy egyenes vagy függő idézetet hallunk-e. Különösen, ha hosszú, több mondatos az idézet.

6. Végül, az idéző mondat hangzásának azt is jeleznie kell: miként épül össze az idéző mondat és az idézet mondattanilag, mondatszerkezetileg.

II. Milyen hangzással, hangzó eszközökkel tudunk tehát előrejelzést adni a hallgatónak, hogy mire számíton az idéző mondat elhangzása után?

1. Ha az idéző mondatot rövid egyenes (szó szerinti) idézet követi, célszerű *lebegtetni*, nyitva tartani az idéző mondat utolsó szavának dallamát (pl. a *mint X. Y. mondta, kijelentette, közölte, írta* vagy az *így szólt*, illetőleg az *ezt írta*-féle bevezető formulák esetén). Az egyenes idézet dallamának azonban ilyenkor – rövidke szünet után – magas vagy magasabb fekvésből kell indulnia. – Nem zárhatjuk le az idéző mondat dallamát akkor sem, ha kötőszó nélküli, rövid *függő* (tartalmi) idézet követi. Ez az idéző mondatéval azonos hangfekvésben és ritmusban szólal meg, nem ugrik fel a hangja, nem lassul le a tempója, mint az egyesenes idézetnek, és szünet sincs előtte.

Célszerűbb *nyitva tartani* az idéző mondat dallamát az *X. Y. azt mondta, úgy vélekedett, azt jelentette ki, úgy nyilatkozott*-féle formulák esetén is, ha rövid idézet követi a bevezetést. Ilyenkor az *egyesenes* idézetet szünet vezeti be, magasabb hangfekvés különíti el; a kötőszó nélküli *függő* idézet pedig – szünet nélkül vagy igen rövid szünet után – az idéző mondatéval azonos hangfekvésben, azonos ritmussal szólalhat meg.

2. *Lezárható* az idéző mondat dallama – szerintem –, ha van benne valamilyen utalószó, s ezt *hosszabb*, blokkyszerű *egyesenes* idézet követi (pl. a *következőket, ezeket mondta, írta, jelentette ki; a következőképpen nyilatkozott; azt mondta, így vagy a következőkben fejtette ki véleményét, nézeteit*-féle bevezető után). A szintaktikai viszonyokat ugyanis eléggé világosan jelöli a fogalmazás. A lezáró beszéd-dallam és az ezt követő szünet után a hosszabb idézet magasabb hangfekvésével, lassabb ritmusával világosan elkülönül így, még ha a nyelvi forma nem jelzi is egyenes voltát. Az idéző mondat lezáruló dallama megkönnyíti a fekvésváltást. Mélyebb fekvésből középső fekvésbe lép-

ve könnyebb értelmese mondani az idézetet, mint magas fekvésben. Az idézetet természetesen újabb szünet és hangváltás zárja le. – A *hosszabb tartalmi* idézetnél a hangváltás elmarad. Mindenképpen fontosabb az idézet tömbjének elkülönítése, mint (akár csak beszéd-dallammal is) az idézethez kapcsolása. Ha ugyanis nincsen lezárás és szünet, ráadásul az idézet 2. vagy 3. személyű alakokat tartalmaz, a hallgató úgy érezheti, hogy csak az idéző mondatához közvetlenül kapcsolódó mondat egység – tagmondat – az igazi idézet; a folytatást a hallgató a beszélő-író saját szavainak tarthatja, nem idézetnek.

3. Természetesen elképzelhetők átmeneti formák is: egy mélyre szálló dallam lezáró jellege eltüntethető (a pont vesszővé „alakítható”), ha a folytatást nem indítjuk magasabbról, hanem a (rövid) szünet után a befejezett-lezárt dallammal azonos fekvésből vagy mélyebbről, de némileg megpergetett tempóval, mintegy rávágjuk a szünetre.

Bármelyik formát alkalmazzuk is, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy az idéző mondatok többségének csak „felvezető” szerepe van és nem újságoló. Az idéző mondat és az idézet kapcsolatában – informatíve – általában az idézet a fontosabb, ez hordozza az újságoló tartalmat – még ha formailag az idéző mondat is a főmondat, s az idézet a mellékmondat (ráadásul nem is mindig tárgyi, sőt nem is mindig alárendelő!). Ezért célszerű az idéző mondatot mélyebb hangfekvésben, kisebb hangerővel és némileg gyorsabban mondani, mint az idézetet. Az előzményben már úgyis volt szó arról, hogy ki beszél.

4. Teljesen más az idéző mondatok intonálása, ha nem találunk bennük semmiféle utalószót. Ezeknek az állítmánya mindig egyenes szórendű és mondathangsúlyos

(ellentétben az eddig említettekkel, melyeknek vagy fordított szórendű vagy annak tekinthető az állítmánya). Az *X. Y. hangoztatta, kijelentette, (nyilatkozatában) megálla- pította* típusú idéző mondatok ugyanis nem pusztán felvezető mondatok. Annak fontosságát jelzik, hogy a kijelentés megtörtént. Nemcsak az a fontos tehát, ami elhangzott, hanem az is, hogy az elhangzott. Az ilyen mondatok többsége *lebegő*, előre mutató dallamú, ha *tartalmi* idézet következik utána, s ez rövid. *Lezárul* viszont, ha *egyes* idézet követi, s az rövid. Ilyenkor még fekvésváltás is elkülöníti a citátumot.

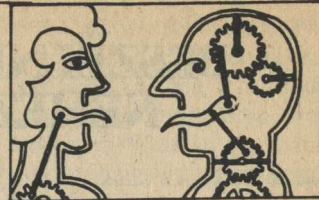
A hosszú idézetet különös- képpen.

Az idézetbe ékelt vagy az idézet után következő idéző mondatok dallamvilága to- vábbi, külön gondot jelent.

Az idéző mondatot lezáró mélyre szálló hanglejtés egyébként nem azonos a kijelentő mondat utolsó szaka- szát lezáró hanglejtéssel, csak hasonlít hozzá. Ez utóbbi az utolsó hangsúlyos szótag után nagy lelépést mutat, te- hát inkább elül-eső; az előbbi viszont csak ereszkedő: itt a hangsúlyosat követő szótag- ban kisebb a dallam esése, s a dallammenet fokozatosan száll egyre lejjebb.

Wacha Imre

SZAKNYELVI BERKEKBEN

Legyen
a mértékrendszer is
magyaros!

Vitatható dolgok akadnak az SI-mértékrendszer alkalmazá- sa körül. A sebesség hivatalos meghatározása: *km/h*. De ha ragot teszünk hozzá, akkor a *km/h-val* helyett értelmesebbnek, jobban olvashatónak mutatkozik: *80 km/órával* haladok. Bár ez az egész kifejezés így egy kicsit furcsa, hiszen nem *órával* haladok, hanem óránkénti bizonyos *sebességgel*. Láttam így is: *km/h-s* sebességgel, s itt is látszik, milyen hibrid megoldás ez: a latin *hora* első betűjét használó nemzetközi jelzéshez magyar képzőt rakni. Egyébként nemcsak az *s* képzőt lehet elhagyni (*km/h* sebességgel), hanem magát a *h*, illetve *óra* megjelölését is: *80 km sebességgel*. Vagy még egyszerűbben: *80 km-rel* hala- dok. A sebességkorlátozást jelző táblákon is csak *80 km* szere- pel, és nem *80 km/h*; nemzetközileg elfogadott forma, mert félreérthetetlen.

Még furcsább a helyzet egy motor teljesítményének jelzésé- nél, ahol a fordulatszámot percekkel mérik. „Hivatalosan” így látjuk: *ford/min*. Önmagában is felemás: egy magyar és egy nemzetközi jelzés keveréke. Az egész még furcsábbá válik, ha ragot teszünk hozzá. Hogy a motor percenkénti 3000 fordula- ton, mondjuk, 20 kW-ot teljesít, sokan így írják: 20 kW 3000 *ford/min-nél*. Bizony, zavart keltő volna, ha így olvasnánk: „minnél”. Ha kimondanánk az eredeti szót, akkor így kellene mondanunk: *minutum-nál*; ami írva szinte képtelenség lenne: *min-nál*. Így hát az emberek a *min-nél-t* így olvassák: *percnél*. Mennyivel egyszerűbb és ésszerűbb akkor így is írni: *ford/ percnél*. Viszont szépnek ez sem mondható. Egyrészt, mert megróható a divatos *nál-nél*-ezés miatt, másrészt, mert itt is azt a furcsa képet idézi föl, mintha a motor *percnél* adná a teljesítményét, holott az bizonyos *fordulaton* jelentkezik. Te- hát, ha csak lehet, írjuk ki pontosan: percenkénti 3000 fordula- ton. Ha mégis rövidíteni akarunk, legyen: teljesítménye 20 kW/f/p. Az *f/p* lehetne a „fordulat per perc” hivatalos rövidítése.

Általában fogadjuk el szabályként: ha az SI-mértékjelzéshez magyar toldalék járul, használjuk – ha van – a magyar megfele- lőjét!

Gyakorlati példa is van erre. Sehol sem olvassuk, hogy: „Az óram 5 s-t siet”. Az bizony, ha rövidítve írom: 5 *mp-et* siet. És találkozott-e már valaki az időt jelző *nap* helyett a latin *dies* első betűjét fölhasználó, az SI szerint hivatalos *d* jellel? Ne erőltessük hát az *óra* helyett a *h*-t, a *min* is legyen *p* vagy *perc*, és az *s* helyett is írjunk *mp*-t. (Persze, ha nem képletről van szó.) Ha pedig ragot, képzőt teszünk hozzá, mindig a magyar szót használjuk! Ezt a tudományos világ is megengedi.

Reményi Gyenes István
(Budapest)

Éber szemmel, füllel

ÚJ MAGYAR ÍRÁSJEL?

audio&videotechnika
KISSZÖVETKEZET

VIDEO BOLT

Práter u.10. Budapest VIII.

(Magyar Nemzet, 1983. IX. 17.)

Reméljük, nem válik azzá, s nem szorítja ki a hagyományos és kötőszót.

REJTÉLY

(Magyar Nemzet, 1983. X. 21.)

Beküldte: Simon Zoárd, 8088 Tabajd)

A felszabadulás utáni törté-
nelem oktatásának feladatai
címmel országos elméleti ta-
nácskozás kezdődött csütörtö-

A címet és a cikk első mondatát olvasva nehéz eldönteni, hogy mi volt a Politikai Főiskola konferenciájának a témája. A cím szerint: a *felszabadulás utáni történelemoktatás feladatai*. A cikk bevezető mondata szerint pedig: a *felszaba- dulás utáni történelem oktatásának a feladatai*. – A kettő nem ugyanaz!

MÁS A SZÁNDÉK –
ÉS MÁS A VALÓSÁG!

(Dunántúli
Napló, 1984. I. 7.)

Belenéztem a bal oldali
külső visszapillantó tükröm-
be, de az már nem volt ott.
Nem álltam meg, tovább-

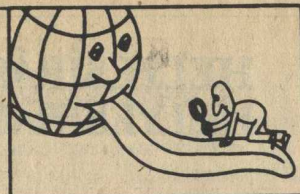
A szándék:

Bele akartam nézni a
bal oldali külső vissza-
pillantó tükrömbe...

A valóság:

... az már nem volt ott.

Közzéteszi: T. Urbán Ilona

Pontozó

Először is az ez évi 2. számunkban közölt rejtvények megfejtését adjuk meg.

I. Hordó-szavak. 1. Bók 2. Dog 3. Rag 4. Lap 5. Gáz 6. Rám. A hat szó egy-egy betűjéből összeolvasható, keresett szó: boglár.

II. Jellemző foglalkozások – szólásokban. 1. Elverte, mint szódás a lovát (vagy: megverte, mint Isten a vargát). 2. Fizet, mint a katonatiszt. 3. Iszik, mint a kefekötő (vagy akkor látott vizet, mikor a bába megmosdatta). 4. Káromkodik, mint a kocsis (vagy: mint a csikós, mint a kanász, mint a bakancsos katona). 5. Megrázza, mint Krisztus a vargát. 6. Szintén zenész.

III. Cserebere. 1. Mereven – kerevet. 2. Makaróni – mahagóni. 3. Balaton – Salamon. 4. Akarás – aratás. 5. Harang – hering. 6. Tivadar – kivakar. 7. Kikelet – kivezet. 8. Karenin – karotin.

IV. Egy kettesért három hármas! 1. Börtönőr, porkoláb, fogházőr stb. 2. Utálat, irtózás, borzadás stb. 3. Csökönyös, önfejű, makrancos stb. 4. Furfangos, agyafúrt, körmönfont stb. 5. Gyűrődés, rovátka, barázda stb.

V. Szabó Pál a nyelvről. Szegényedő nyelvvel semmiképpen nem lehet felépíteni a holnapot.

A rejtvényeket helyesen megfejtő – ill. legalább 80 pontot elérő – olvasóink közül ezúttal a következők nyertek száz-száz forint értékű könyvtulajnyt:

Dr. Berta Mária, Szolnok, Dr. Csanádi krt. 15-17. (5000)
Csillik Mihály, Szeged, Madách u. 2. II. 5. D/ (6721)
Danielis Géza, Budapest, Thököly út 117. (1145)
Gelencsér Géza, Pécs, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. (7622)
Gera Sándorné, Üllő, Malom u. 38. (2225)
Kovács Katalin, Kunágota, Petőfi u. 68. (5746)
Mikes Mária, Cegléd, Hollós u. 13. (2700)
Neumann Edit, Perbál, Szabadság u. 6. (2074)
Palkó Gáborné, Nagykáta, Jászberényi út 60. (2760)
Sáli Erika, Budapest, Alkotmány u. 19. (1054)

A Pontozó új feladatai

I. Fordítsa le anagrammára! E játékos „műfordítói” feladatot az oldja meg helyesen, aki mindegyik meghatározást két olyan szóba sűriti, amely egymásnak anagrammája. Egy példa:

Nem egyenes csupor = görbe bögre.

És most következzenek a meghatározások! (Megfejtésükért egyenként 2, összesen 20 pont jár.)

1. Ártalmas kaska:
2. Izzó nemesfém:
3. Manó szárnyalása:
4. Hálával emlegetem ábrándodat:
5. Göreb feloszlik:
6. Foncsorozott üveggel rendelkező zenész:
7. Fullánkös rovar szikkad:
8. Kis igényű pénztárca:
9. Bicskával nézzék lopva:
10. Aranyosan vizesek:

II. Idézetek álrühában. Ha egy költő, író, tudós, politikus valamilyen gondolatát, néhány sorát idézzük, az átvett részt általában idézőjelbe tesszük, s szerzőjére is hivatkozunk. Nem ritka azonban az az eset sem, hogy valaki nem hosszabb, önmagában is teljes értékű gondolatot, hanem csak egy kiszakított, rövid részletet, akár csupán egy jellegzetes szókapcsolatot vesz át valamilyen ismert műből, nem

téve ki az idézőjelet, s nem utalva a szerzőre sem. Ennek az idézési, pontosabban szólva felhasználási módnak a megítélésében ugyan nincs teljes egyetértés a szakemberek között (vö. ÉA. 1982. 1: 4, 2: 1), arra azonban – egyéb előnyeikről most nem szólva – mindenképpen alkalmasak ezek az álrühás idézetek, hogy segítségükkel egy feladat erejéig mérlegre tegyük megfejtőink versismeretét. Rejtvényünkben öt olyan prózai részletet idézzük, mégpedig a szerző és a lelőhely megjelölésével együtt, amelynek mindegyike tartalmaz valamilyen álrühás idézetet is, azaz mindegyikből kiragog egy-egy jól ismert költőnk jól ismert versének néhány szava. Megfejtésül a költők nevét s a versek címét tessék beküldeni a közölt példák sorrendjében! A helyes megoldásért idézetenként 5 pontot lehet szerezni.

1. „A fizimiskáját nem látom, de úgy sejtem, hogy Elegáns Úr erősen középkorú lehet, mert ime, sötét haja őszbe vegyül már” (Tabi László: Életem és egyéb ügyeim. Bp., 1982. 442).
2. „Holott a múltat (mely felé visszamerengeni mit ér?) csak egy demokratikus szélességben kibontakozó, éber kritikai szellem, nemegyszer önkritikus vizsgálat ébreszti fel eleven erővel” (Ungvári Tamás: Magyar Nemzet, 1983. febr. 12.).
3. „Az életveszélyeztető napok sorában olvashatók a személyi kultusz éveinek emlékei, a fortélyos félelem talán legjobb írói lenyomatái” (Tóth Gyula: Könyvvilág, 1983. márc.).
4. „Ide nőült, innen járt munkába, túlmunkába, éjszakai túlmunkába. Rakta a pénzt hűvös halomba, és rakta a téglát téglára” (Gábor Iván: Magyar Hírlap, képes melléklet, 1984. jan. 21.).
5. „Kiss Ferenc egyszer játszotta Shakespeare III. Richárdját, még Hevesi Sándor igazgatása alatt. Egyszer? Akkor szerepet? Hogyan volt ez lehetséges? Mi van az adat bokrának mögötte?” (Dalos László: Film-Színház-Muzsika, 1984. ápr. 28.).

III. Helységnévkereső. Két oszlopban 10–10 szót vagy nevet sorolunk fel betűrendbe szedve. Ha megfejtőink az A) oszlopban olvasható szavak, nevek belsejébe beillesztenek egyet-egyet a B) oszlopban találhatóak közül – ez utóbbiak sorrendje természetesen változni fog a jelenlegi betűrendes felsoroláshoz képest –, tíz magyar helységnévet kapnak eredményül. Egy példa: a *vő* és az *ész*t szóból, ha az utóbbit beleszúrjuk az első szóba, ez a helynév alakul ki: *Vészto*. A helyes megfejtés helynevenként 2, összesen tehát 20 pontot ér.

A)	B)
1. Áld	Ász
2. Edény	Eger
3. Jágó	Ék
4. Kelő	El
5. Koros	Elek
6. Örtös	Mén
7. Ti	Mos
8. Vasszeg	Néz
9. Véd	Ond
10. Vény	Tóm

IV. Nemes György a nyelvről. Nemes György, a neves író, újságíró számos cikkében, kötetében foglalkozik nyelvhasználati kérdésekkel, mindig kitűnő nyelvézékről s anyanyelvünk alapos ismeretéről téve tanúságot. Keresztrejtvényünk fő soraiban ezúttal az ő Tiszteletlenül jelentem című kötetéből idézzük egy megszívlelésre érdemes gondolatot. (Megfejtése 25 pont.)

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 90 pont. Azok között a megfejtőink között sorsolunk majd ki tíz, egyenként 100 Ft értékű könyvtulajnyt, akik beküldött megoldásukkal legalább 80 pontot szereztek. A rejtvények megfejtését 1985. február 15-ig kell beküldeni a szerkesztőség címére. A borítékra okvetlenül tessék ráírni: Pontozó!

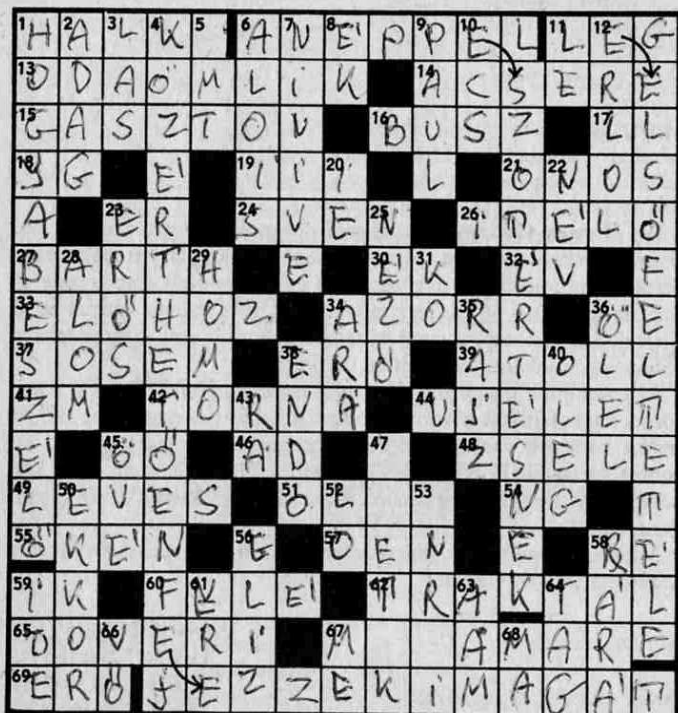
Minden olvasónak eredményes fejtörést, jó szórakozást kívánnak a közölt rejtvények szerzői:

Borbély Károly (IV.)
Grétsy László (II.)
Házy László (III.)
Kun Erzsébet (I.)

BÖLCS TANÁCS

VÍZSZINTES: 1. Moniuszko sikeres operája. 6. *A gondolat első része (zárt betűk: P, L, E).* 11. *A gondolat második része (zárt betűk: G, F, T).* 13. Arra a helyre folyik. 14. Kereskedelem pénz nélküli formája (névelővel). 15. Ritka férfinév. 16. Közlekedési eszköz köznap neve. 17. Libanoni autójel. 18. Fordított ket-tős betű. 19. A legkisebb három-jegyű római szám. 21. Fagyos eső jelzője. 23. Az erbium vegyjele. 24. Hedin, Ázsia-kutató személyneve. 26. Perben döntést hozó. 27. Múlt századi német Afrika-kutató (Heinrich). 30. Feszítőeszköz. 32. Időszámítási egység. 33. Rejtett helyről kiszá-
lított. 34. Gogol-novella címe. 36. Öleb egynemű betűi. 37. Semmi-
kor. 38. Az izmokban rejlik. 39. Gyűrű alakú korallzatony. 41. A kozmosz része! 42. Testedzés. 44. Termelőszövetkezet neve is (két szó). 45. Magánhangzó rövid és hosszú alakja. 46. Másnak juttat. 48. Gyümölcskocsonya. 49. Rendszerint az első fogás. 51. Rómer, dán tudós személyneve. 54. Némán inog! 55. Az utolsó és az első személynév. 57. Egy, angolul. 58. A rénum vegyjele. 59. Igevégződés. 60. Az ő irányába. 62. Finom falatokkal jöltart (bizalmas szóhasználat). 65. Angol-francia tengerszoros. 67. Olasz üdülőhely Trieszt közelében. 69. Azonos a vízsz. 38. sz. sorral.

FÜGGŐLEGES: 1. *A gondolat harmadik része (zárt betűk: A, É).* 2. Porció. 3. ... Vegas (amerikai város). 4. *A gondolat negyedik, befejező része (zárt betűk: É, J, Z, T).* 5. Hivatal, németül. 6. Idegen férfinév. 7. Mezopotámiai romváros. 8. Darvak repülési formája. 9. Pál idegen alakja. 10. Spanyol és csészlovák autójel. 11. A pince irányába. 12. ... Flynn (nálunk is ismert amerikai filmszínész). 20. Időszámításunk előtt, rövid. 22. Latinul: nomen. 23. Fejlett izomzatú. 25. Mozilátogató. 28. Állati fekhely. 29. ... sapiens (a mai ember). 31. Magyar filmcím. 34. Papagájfaj. 35. Kiváló színész volt (János). 36. Átkarol. 38. Idegen szavak előtagjaként jelentése: bel-, belső-. 40. Orosz férfinév. 43. Heyerdahl hajóinak neve. 45. Az ő tulajdona. 47. Az osztjások elfogadottabb neve. 50. Ebben a pillanatban. 52. Lobogni kezd! 53. Három vegyértékű vasat tartalmazó vegyületek nevének előtagja. 56. Női név. 58. ..., hajrá! (Sportbuzdítás). 59. A közlemben. 61. Vénája. 63. Ama betűi keverve. 64. Egyesületi személy. 66. Leányunknak a férje. 67. Maine állam rövidítése. 68. Kasák Lajos szerkesztette lap volt.

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

Véletlen lenne?

A szerkesztőségünkhöz érkező levelek, cikkek érzékenyen mutatják, hogy közönségünket milyen nyelvi kérdések érdeklik, olvasóink milyen hibákban bosszankodnak. E számunk helyesírási rovatának összeállításakor bizonyos meglepetéssel tapasztaltam, hogy az utóbbi néhány hónapban szokatlanul sok olyan írás érkezett, amely a helyesírási „közállapotok” visszasságait teszi szóvá. Az ilyen tartalmú levelek, cikkek megsűrűsödése – sajnos – nem

véletlen, hanem igen komolyan veendő jelzés: a széles nyilvánosság legkülönbözőbb fórumain annyi a kisebb-nagyobb helyesírási hiba, hogy joggal teszik szóvá egyre többen. Bár szívesebben közöltünk volna változatosabb tartalmú cikkeket, olvasóink alább következő írásait azért tesszük közzé így együtt, hogy a belőlük kicsendülő figyelmeztetés nyomatékosabb legyen: a köz érdekében több felelősséget a helyesírásban!!!

Fábián Pál

Egy kiállítás képei

A Muszorgszkijtól kölcsönzött cím sokat sejtető, de mindenképpen a szépet, a művészt, a jót ígéri. Nos, ennek éppen az ellenkezőjéről lesz szó, nevezetesen arról, hogy egy nagy hozzáértéssel megrendezett kiállítás is megbukhat – legalábbis a magyar helyesírás szempontjából.

Az Országos Hadtörténeti Múzeum, a Német Demokratikus Köztársaság Kultúrászövetsége és a Weimari Városi Múzeum ez év tavaszán önfigura-kiállítást rendezett Budapesten, a Hadtörténeti Múzeumban.

Am a feliratok helyesírási hibái ugyancsak megzavarták a történelemben tájékozódni kívánó néző műélvezetét.

Az első helyesírási hiba láttán még lehetett legyinteni, mondván: „nyilván elírás” vagy „nem ez a lényeg”; de amikor úgyszólván alig akadt olyan felirat, amely hibátlan lett volna, az már enyhén szólva is elkedvetlenítő volt.

Néhány hiba a sok közül, különösebb kommentár nélkül:

„... jól látható amint a szövet-ségesek átkelnek a bécsi síkság-

ra...” (Helyesen: látható, amint; síkságra)

„A gyűjtők tudományos és művészi kivitelle irányuló magas szintű követelményei...” (Helyesen: gyűjtők; művészi; szintű)

„... a parasztok segere Temesvárnál vereséget szenvedett a nemeseiktől” (Helyesen: serege)

„A magyarok támadásának elhárításához I. Henrik német király várakat épített és egy páncélozott lovasságot állított fel” (Helyesen: elhárításához; épített; állított; az egy nevelő itt németes!)

„Lenin megérkezése Petrográdban a Finn Pályaúdváron 1917.” (Helyesen: Lenin megérkezése Petrográdba, a Finn pályaúdvarra 1917-ben)

A kiállításnak rengeteg látogatója volt, zömmel azonban – érthetően – fiatalok, diákok, katonák. A kiállítás az esztétikai nevelés terén nyilván megtette a maga hatását, de amennyit használt, legalább annyit ártott is. Kár! Könnyen el lehetett volna kerülni, ha a magyar rendezőség bajtársi segítséget nyújt a német kiállítóknak.

Horváth Iván
(Budapest)

A magyar napilapok és folyóiratok vajon föl vannak mentve a helyesírás alól? Hiszen olyan hibákat talál bennük az ember, amilyenek miatt elkövetőjük már az általános iskolában is rossz jegyet kapott. Engedjék meg, hogy felsoroljak néhányat!

Heti Világgazdaság, 1984. II. 25. 6 (cim): „Bérpótlék-vita”; helyesen: *Bérpótlék-vita*.

Heti Világgazdaság, 1984. II. 18. 40 (képaláírás): „Sinclair a QL-el” (Ez fájt!) Uo. (utolsó bekezdés): „Sinclair a QL-el szeretné megőrizni...” (Következetes!) Helyesen: *QL-lel*.

Zavaró írásjelhibák

Egy sporttudósításban olvastam: „A magyar válogatottak vasárnap délután **sétáltak és úszkáltak** a festői fekvésű szálloda medencéjében.” Sétáltak a medencében a labdarúgók az úszkálás közben? – kérdeztem magamtól. Minthogy nem tettek vesszőt a mondat és kötőszava elé, nekem bizony ez a képtelenség jutott az eszembe. Vesszővel kellett volna érzékeltetni, hogy ez összetett mondat: *A magyar válogatottak vasárnap délután sétáltak, és úszkáltak a festői fekvésű szálloda medencéjében.*

Gyakran találkozunk azzal a helyesírási hibával is, hogy épp olyankor tesznek vesszőt a mondatban, amikor semmi szükség rá. Két példa erre két vidéki na-

Heti Világgazdaság, 1984. II. 18. 20: „...és az érdekesebb munka ígéretével csábítják át a mérnököket a Mitsubishi-tól vagy a Hitachi-tól.” Helyesen: *a Mitsubishitól vagy a Hitachitól*.

Nemcsak a sajtó emelkedik felül mindenféle idegesítő szabályon, a tévé sem külön. 1984. február 16-án a híradó harmadik kiadásában láttam a következő feliratot: „Szovjet–magyar árucseré”. Hosszú *ú*-val rövid *u* helyett. Ugyanaznap a betűreklám egy új magyar filmet hirdetett: „Te ronygós élet!” Ny–nyell!

Koszper Vilmos (Budapest)

pilapból: „Legkapósabbak a szépirodalmi regények, a sorozatok, és a krimik voltak” (itt szószaporítás a „szépirodalmi” jelző, és fölösleges az és kötőszó előtti vessző); „Jaj, az ámokfutóknak!” (itt sem kell a vessző, hiszen a mondat kimondásakor nincs szünet a *jaj* szó után).

Egy közleményben nagyköötjellel írták: *9 órától–17 óráig*. Amikor így kiírjuk a *-tól* és az *-ig* ragot, akkor teljesen fölösleges a nagyköötjellel használata. Helyesen tehát: *9 órától 17 óráig*. – Ha ellenben elhagyjuk ezeket a ragokat, akkor igenis fontos a nagyköötjellel: pl. a *9–17. oldalon* azt jelenti, hogy a 9. oldaltól a 17. oldalig. (Ilyenkor a kezdő sorszám után nem, csak a végző sorszám után teszünk pontot!) Nagyköötjellel kellene használni a tévéhíradók időjárásjelentéseiben is: [a reggeli hőmérséklet] *12–15 [fok]*, [a nappali hőmérséklet] *25–28 [fok]*, nem pedig vesszőt, ahogy – sajnos – minden este többször is láthatjuk a képernyőn: *12, 15 [fok]*, *25, 28 [fok]*. A vessző ugyanis az és/vagy, nem pedig a túl/ig viszonyt, a kifejezője; márpedig az időjárásjelentésekben mindig az utóbbiról van szó.

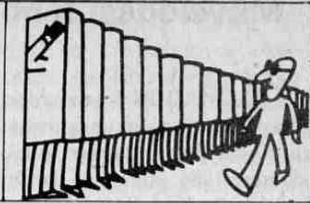
Újabban igen gyakori hiba a sajtóban, hogy a kettőspont helyett pontosvesszőt használnak egyes újságírók. Egy sporttudósításban arról olvastam a minap, hogy azért kapott ki a csapat, mert labdarúgói nem tudták kihasználni sorozatos gólhelyzeteket. A cikk utolsó mondata így szólt: „A végkövetkeztetés; a helyzeteket nem lehet büntetlenül kihagyni.” Kettősponttal kellett volna írni: *A végkövetkeztetés: a helyzeteket ...*

Pásztor Emil

Sétáltak és úszkáltak a medencében

SZEMLE

Itt valahol, ott valahol...

Mostanában sűrűn esik szó a szóránymagyarságról, a világba szétszóródott magyarok nemzeti és nyelvi tudatának megőrzéséről. A második világháborút követő történelmi fejlemények megsokszorozták e kérdés súlyát: a magyarság egyharmada határainkon kívül él. A nemzeti felelősségérzet még idejében megmozdult, hogy a Magyarok Világszövetsége révén összefogja azokat, akik származásuk tudatában (még) magyarnak vallják magukat, szerte a világban. A szívós szervező tevékenység eredményeként ma már a világ távoli sarkába szakadt magyar közösségekkel is kapcsolatunk van.

Ennek beszédes jele, hogy az Anyanyelvi Konferenciák mozgalmanak termékenyítő hatására megsokasodtak a külföldi magyar iskolák (néhol – Svédországban, Kanadában – kivívták az anyanyelvi oktatás törvényes jogát is). Oktatóik évről évre eljönnek – az idén ötvenöt – a debreceni továbbképző tanfolyamra, növénydeikek pedig itteni ifjúsági táborokban szereznek új ismereteket és ösztönző élményeket magyar származásuk tudatának erősítésére. Dicséretes helyi kezdeményezéssel járult ehhez Győr-Sopron megye. Földrajzi helyzetével élve, anyanyelvi olvasótábor szervezett, s oda meghívott 10–10 szlovákiai, burgenlandi és szlovéniai magyar diákot is. Hazánk múltja és mai élete, történelmi és szellemi hagyományaink mellett nemcsak egymást ismerték meg, hanem – kirándulásokon – egymás szomszédos hazáját is, megtalálva azokat a szálatokat, amelyek összekötnek bennünket.

Nagy jelentőségűek a külföldi magyar értelmiségiek itthoni szakmai találkozói is, mind az egymás közti, mind a hazai kapcsolatok szempontjából. Az idén pedig tudományos tanácskozást tartottak a szóránymagyarság történetének, jelen helyzetének és jövő sorsának kérdéseiről. Az új haza életformájába való beilleszkedés, a szükségszerű kétnyelvűség mellett a magyarságtudatot őrző közösségek szellemi kisugárzása mindkét irányban gazdagító hatású lehet.

Tényként kell már elfogadnunk, hogy a számítógép használata helyet kap az iskolában, előbb talán csak játékos segéd-eszközként, majd hovatovább tantárgyként. Az elektronika fejlődése és az ifjúság vonzalma minden újdonság iránt nyilvánvalóvá teszi, hogy ez a jövő. Fiatlokról és iskolai oktatásról lévén azonban szó, szükségszerűen fölvetődik néhány pedagógiai vonatkozású kérdés: mivel a számítástechnika nyelve és terminológiája alapján angol, beleágyazott latin szavakkal, kíváncsian-e a többi tantárgy kialakult magyar szaknyelvével szemben egy ilyen „műnyelvvel” terhelni a fiatalokat, akiknek anyanyelvi készsége még fejletlen, angolul nem tudnak, s idegenszó-ismeretük is sovány?

Memória kérdése az egész

Időszerű, sőt sürgető kérdés-ként tárgyalta meg mindezt az Akadémia anyanyelvi bizottsága, Seregy Lajos vitaindító előadása alapján. Végül a tizenéves, kezdő „számítástechnikusok” felkészítéséhez alkalmazkodó javaslat alakult ki: az angol kifejezések vagy kiejtés szerinti átírásuk helyett az alapismereteket magyarul tanítsuk. Ehhez a legfontosabb 50–100 szó magyaráttá szükséges, számítástechnikai szakemberek és nyelvészek közös munkájával, hasznosítva a tanuló ötleteit is. Az anyanyelvi megalapozás előkészíthet aztán a továbblépésre, az úgy látszik, megkerülhetetlen, nemzetközi érvényű „gépnelv” elsajátítására.

K. M.

Művelődési táborozás Szlovákiában

A CSEMAĐOK Kassa-vidéki Járasi Bizottságának meghívására, Kollár Péter táborvezető felkérésére 1984. aug. 8-15. között beszédművelő órákat tartottam Somodiban.

A kétszáz fős tábor – melynek lakói a hároméves gyerekektől a hatvanéves felnőttekig minden korosztályt képviseltek – nem csupán nyelvműveléssel foglalkozott. Beszédművelő óráimon kívül – melyeket délelőtt a gyermekeknek, délután a felnőtteknek tartottam – különféle témakörben voltak előadások (számítástechnika, barlangászat, egyiptológia, pszichológia).

A tábor élete az aktív pihenés kitűnő példáját mutatta. Minden este széki táncokat tanultunk egy kiváló népitánc-tanár és egy még kiválóbb ifjú zenekar segítségével. Az este tábornöveknél a kassai Csermely kórus madrigálokat énekelt. Megmerülhettem a spontán művelődési szándék lelkesedésében, a különböző generációk gördülékeny együttműködésében.

A legnagyobb jutalmam azonban Kenya Laci barátsága. Ő az egyetlen magyar anyanyelvű néger, és sorozatban nyeri a kiejtési versenyeket Szlovákiában. Hároméves korában hagyta el őket édesapja, így a koromfekete félvér kislány csakis édesanyja gyönyörű magyarságát tanulhat-

ta meg. (Apányelve nincs!) Szlovákul, csehül egy kis akcentussal beszél, mint a magyar anyanyelvűek zöme. Fő érdeklődési köre a matematika – ebben is jeleskedik a versenyeken –, és nagyon szeretne Magyarországon tanulni, hiszen az magyar érettségije révén egyszerűbb lenne számára. Erre azonban nincs módja. Saját viszonyaival alighanem ő a legkisebb, egyszemélyes kisebbség Európában.

Tanítványaim kiejtése egyé-
ként elszomorító volt. A gyerme-
kek beszéde még hibátlan, hiszen
magyar közösségben, jó óvónői
tanárok keze alatt fejlődnek.
A felnőttek azonban – akik mun-
kahelyükön többnyire szlovákul
beszélnek, és csak otthon hasz-
nálják anyanyelvüket – sajnos,
mintha tanult nyelvként beszél-
nének magyarul. Kivétel a refor-
mátus pap és az óvónő, aki mun-
káját is anyanyelvén végzi. A pa-
lócos á-zást nem tekintve, elko-
pott a ritmus, gyakori a hadarás,
rossz a beszéddallam, és olykor-
olykor nyelvtani hibák is adód-
nak. Barátaim megnyugtattak,
hogy mindez főként a kassaiakat
jellemzi. Valóban, a távolabbról
érkezők kiejtése tisztább volt.

Nagy szükség van az efféle beszédápolásra, s remélem, jövőre ismét találkozunk.

Montágh Imre

Az ifjúság beszédkultúrájáról

Szerkesztette: *Deme László*
TIT, 1984.

Cikk- és tanulmánygyűjtemény a magyar nyelv hetének ez évi központi témájához. A kérdéscsoportot különféle szempontokból tárgyalják a szerzők, lényegében három tárgykörben.

A tanulmányok meghatároz-
zák az ifjúsági nyelvnek, mint
nyelvtereknek a helyét, bemutat-
ják jellemző vonásait és szókin-
csének fő jelentéscsoportjait,
szembeállítva elitélendő és hasz-
nosítható pozitív sajátosságait
(Grétsy László), kitérnek előz-
ményeire, vizsgálatának eddigi
eredményeire, rendszerezik szó-
alkotó eszközeit, utalnak irodal-
mi alkalmazásának szerepére
(Szűts László). Legátfogóbban
Bachát László tárgyalja a kér-
dést, bő szakirodalommal, társad-
alomlélektani és nyelvészeti
alapvetéssel; úgy véli, hogy ma
nagyjából egységes és általános
nyelvteregről beszélhetünk,
melynek „ifjúsági” jelzője, a

használat korhatárának kitágulása folytán, már vitatható is.

Deme Lászlónak idevágó írásai, melyekben szinte nyelvművelő publicisztikát teremt, a gyerekek nyelvi nevelésének hiányait és torzulásait tárják föl. E nyelv jelenségre a „jópofaság” mentességét szokták idézni. Grétsy a fiatalok köszönési és megszólítási zavarairól szól, beszédmódjuk szegényességét és durvaságát teszi szóvá. Ehhez csatlakoznak azok, akik a magázás-tegezés kérdésével, az *uram – asszonyom* vitájával és a torz megszólításpótlékokkal foglalkoznak (Ladó János), a köszönési formák és az általános tegeződés visszasságait elemzik (Karinthy Ferenc, Deme, Láng Miklós), hangoztatva, hogy a demokratizmus jelszava mögött a „modortalanság egyenlősége” fenyeget. Az egészséges közizlés nevében tiltakoznunk kell a hangoskodók terrorja ellen, mozgalmat indítva a tisztulásért (Megav László).

Majoros Mihály

Hol a hiba, mi a hiba?

Tőről vágott magyar

Tömerdek nyelvi hibát talá-
lunk újságokban, folyóiratokban
egyaránt: helyesírási, alaktani,
szörendi vétségeket. Az alábbi-
akban tematika szerint csoporto-
sítom a leggyakoribb hibákat
(1983-ból).

Az igekötőket – *meg, el, le, ki, be* stb. – bizonyos esetekben egybeírjuk az igével, máskor különválasztjuk tőle. Erre meglehetősen pontos szabályok vannak. Többek között elválasztjuk az igekötőt az igétől, ha a mondatban a *nem* tagadó szócska vagy más negatív árnyalatú szó szerepel. Ez a sajátosság jelentéskülönbség kidomósítására is lehetőséget nyújt. Például: ez az ember *nem beszámítható*; ez az őszszeg *nem számítható be*. Az alábbi példákban az igekötőt el kellett volna választani az igétől:

az új nemzedéket *megnyerni is kell* (Magyarország, dec. 18.); Ősztönözhetik a vállalatok vezetőit, hogy fokozottabban *hozzájáruljanak* a versenyképesség javításához (MN, dec. 20.); a nép tudja, hogy egy mű rezsije *nem kiszámítható* (MN, dec. 17.); *nehezen kihámozható* a filmből (MN, nov. 24.); *nehezen kideríthető* (MN, dec. 28.); követelése *nem behajthatók* (Szabad Föld, nov. 26.); felvilágosító göggel *nem kiszorítható* (MN, dec. 17.); Talán már kissé késői ez az írás, *de nem elkésett* (Népszab., dec. 30.).

Legombolják a tandíjat

Szavak, szólások, kifejezések,
fordulatok kificamítása:

Miként tört ki és *hunnyadt el* az utolsó nagy aranyláz Alaszkában? (Hétfői Hírek, nov. 21. – talán „hunyt ki?”); *Torkomra forra* ugyan, ha nem mondhatnám el, hogy (ÉS, dec. 9. – talán „Torkomon akadna”, mert „torkára forrt a szó” = eláll a szava); életét feláldozni kész *tőről vágott* magyar ember (MN, dec. 7. – h: *törölmetszett v. törülmetszett*); Itt került sor a fegyveres *felszámolásra* a palesztin mozgalom két irányzata között (Szabad Föld, dec. 31. – h: *leszámolásra*); a nemzetiségi tudat és Helsinki szelleme messzemenően *rokonítanak* sok vonatkozásban (Szabad Föld, dec. 31. – h: *rokonok v. hasonlítanak*); Nem elég *legombolni* a tandíjat, az intézetben azt is elvárják, hogy a tanítvány jó családból származzon (Magyarország, dec. 4. – h: *leszurkolni*); a környezet romlása csak részben *köszönhető* a gazdasági fejlődésnek (uo. h: *tulajdonítható*, mert a rosszat nem szokás megköszönni); A búcsúmeccs tehát a pályafutáshoz méltóképpen nehéz volt. De megoldott (MN, dec. 1. – Ki érti ezt?); A kisember áll a peronon és magába szívja a falvakat *sejditő* szagokat (ÉS, dec. 9. – h: *sejtető*, mert sejdít = sejt); Mitterrand francia elnök szándékát, amely mellé az NSZK *teljes* mellett felsorakozott (MN, nov. 26. – talán: *teljes erővel*).

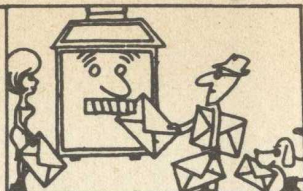
Idegen szavak fitogtató és helytelen használata:

Arra való az ő lenyűgöző fölkelésége, hogy célzatos *konceptusát* elfogadtassa... egy-egy vers elemzése a *konceptust* szolgálja. (ÉS, 84. jan. 6. – h: *konceptió*, mert *konceptus* = fogalmazvány, pizskózat); vagy ahogy a szív *pulzál* hatalmas adag koffein *pneumatikájában* (Fejér megyei Hírlap, – Fantazmagóriai!); A film francia-magyar *közös kooprodukcióban* készül (Hétfői Hírek, dec. 12. h: *koprodukció*, de a „közös” szó nélkül); *Egységes konszenzusra* jutottak abban, hogy ne parentáljunk (ÉS, nov. 25. Nemcsak fitogtatás, hanem szószaporítás is, mert *konszenzus* = egyetértés); az első világháború ki- és berobbanásának *katartikus* ténye (MN, nov. 22. Vajon kinek ir a hírlapíró?).

Hol vannak a szerkesztők és hol a lektorok?

Válogatta és összeállította:

Szepesy Gyula

Summa – somma. Uracs István – 3300 Eger, Új élet u. 1–3. – kitűnő megfigyelőkészségének őszinte elismeréssel adózunk. A latin felsőfokú *summa* melléknév (= legfelső, legfőbb) mellett kezdettől (1519) ott találjuk a *somma* alakváltozatot, mégpedig tartalmi különbség nélkül; most azonban lassú szétválást figyelhetünk meg, azaz jelentéskülönülés van kibontakozóban.

A *summa* mellé eleinte odaértették a *res* 'dolog, ügy' főnevet, s együttes jelentésük 'fődolog, összesség, összeg' lett. Később a melléknév önállósult, főnevesült, s tartalma egyre gazdagodott. A Magyar nyelvtörténeti szótárban (1891): 1. összeg, mennyiség; 2. kivonat, rövid összefoglalás; az Értelmező szótárban (1961) azonban már 3. jelentése is van: az idénymunkás járandósága. Az -s képzős melléknév (*sommás*, ill: *summás*) jelentései: 1. nagyvonalú; 2. jogi szakszó, pl. *sommás eljárás*; 3. irodalmi szakszó, pl. *sommás* (= lényegre törő) *beszámoló*. Főnevesülve már csak a *summás* alak használatos; a. m.: „időszaki mezőgazdasági munkás, aki többedmagával, rendszerint lakóhelyétől távol, átalányban megállapított járandóságért dolgozik”. Az Idegen szavak szótárában (1967) a két alak teljesen elvált egymástól, és eltérő jelentésük állandósultnak tekinthető.

Egedy Mária

Fél szoba vagy félszoba?

Bernáth I. László – 1144 Budapest, Kerepesi út 140. – kérdésére nem is olyan egyszerű kielégítő választ adni. Egy – a lakásrendeleket jól ismerő – jogász valószínűleg jobban, könnyebben tudna válaszolni, mint a nyelvész. Bár az idevonatkozó rendelkezések már jó néhány éve érvényesek, ez az idő rövidnek bizonyult ahhoz, hogy a még csak jogilag meghatározott *fél szoba* kifejezésből egy bizonyos alapterületűnél kisebb lakóhelyiséget jelentő, összeforrott s ezért egybeírandó szókészleti egység legyen. A *félszoba* tehát nyelvünkben ma még ugyanúgy nem számít összetett szónak, ahogy a *kis méretű szoba* sem.

De hogy nagy szükség volna a különbségtételre s az egybeírt *félszoba* tudomásulvételére, azt az Ön levele is bizonyítja. A Magyar értelmező kéziszótár valamelyik későbbi kiadásában bizonyára sor kerül erre is.

T. Urbán Ilona

Helyesírási szabálytalanság mint stílusesszköz.

Strausz Béla – 1077 Budapest, Izabella u. 34. – érdekes kérdéssel fordul hozzánk. Azt nehezményezi levelében, hogyan jelenhetnek meg könyvek, könyvcímek otromba helyesírási hibákkal. Példaként Esterházy Péter *Termelési (kisss) regény* c. művét említi.

Induljunk ki abból, hogy ha valóban helyesírási vétségről van szó, akkor Önnek igaza van. A nem szépirodalmi művekben valóban megengedhetetlenek az ilyen típusú szabálytalanságok.

A lektorok, nyomdai szakértők feladata többek között az is, hogy ezeket a hibákat kijavítsák.

Az irodalmi művek esetében azonban, szerintünk, másról van szó. Az írónak, költőnek joga van megváltoztatni a szavak írásmódját, azaz eltérni a köznyelvi normától, ha ezt valamilyen cél érdekében, tudatosan teszi. Ekkor már nem hiba a szabálytalanság, hanem stílusesszköz. Gyakran fordul elő ilyesmi például versekben. A ritmus, a rím kedvéért a költők sokszor megváltoztatják a magán- és mássalhangzók hosszúságát, rövidségét. Vagy ha már egy könyvcímmel kapcsolatban tette fel a kérdést, akkor említsünk meg egy másik regényt is. Vámos Miklós könyve ezzel a címmel jelent meg: *Zenga zének*.

Balogh Judit

Nettó tömeg.

Antal Tiborné – 1073 Budapest, Dohány u. 81. – levelezőnknek az új mértékegység-elnevezésekre vonatkozó megjegyzéseire a következőket válaszoljuk:

Az elmúlt években zajlott le az a tudományos mozgalom, amelynek eredményeképpen új mértékegység-rendszert vezettek be, az SI-rendszert. Ez a nemzetközi reform a „helyére

tett” bizonyos mértékegység-elnevezéseket, amelyek a fizikában és a köznapi nyelvhasználatban keveredtek egymással, ellentmondásosak voltak. Így került sor arra is, hogy az általánosan elterjedt *súly* helyett a tudományos helytálló *tömeg* használatára térjünk át. Ez azt jelenti, hogy előbb-utóbb meg kell barátkoznunk a *nettó tömeg* kifejezéssel is. A mindennapi beszélgetésekben természetesen ezután is nyugodtan érdeklődhet a barátánőjétől a *testsúlya* felől, a fogyókúrát folytathatja *kalóriatáblázat* alapján, ha pedig nem fogyókúrázik, a jövőben is kérhet egy *kiló* kenyeret a kőzértben.

Felde Györgyi

Röhögtet.

Dr. Meskó Árpád – 5700 Gyula, Erdélyi S. u. 20/B – levelezőnket, bármennyire szeretnénk, nem tudjuk megnyugtatni. Az „Arany János nyomában” sorozat egyik tavalyi előadásában felolvasott levélrészlet nem „színészi rögtönzés” volt. Nem is fordulhat elő a rádióban, hogy valakinek tulajdonított szavakat önkényesen megmásítsanak. Valóban Arany János szövegéből olvastak fel.

1852. február 28-án írta sógorának, Ercsey Sándornak azt a levelet, amelyből az említett

TARTALOM

Zsiray Károly: Sziszegő nyelvörkődés.	B II
Deme László: Biztató is – aggasztó is!	1
Lőrincze Lajos: Téves kapcsolat	2
Szabályár Ferenc: Még csak gyermekcipőben	2
Dénes Zsófia: Mit jelent nekem a magyar nyelv	3
Grétsy László: A szavak lelke	4
Martinkó András: Pályatévésztes a vonzatok hálózatában	5
Holczér József: Hová mutat?	5
Figyelmező	5,8
Rácz Endre: Diáknyelvünk múltjából: A szekunda	6
A. Molnár Ferenc: Osztják nyelvrokonainkról	7
G. Varga Györgyi: Csökkenjen vagy csökkenjék?	8
Kocsány Piroška: A rejtélyes szöveg	9
Schmidt Ferenc: Tantestületünk és az anyanyelvi nevelés	10
Estók Sándorné: Nyelvművelő fiatalok	10
Wacha Imre: Az idéző mondatok hangjelzéséről	11
Reményi Gyenes István: Legyen a mértékrendszer is magyaros!	12
Éber szemmel, füllel	12
Nyelvi játékok	13
Fábián Pál: Vélétlen lenne?	14
Horváth Iván: Egy kiállítás képei	14
Koszper Vilmos: Tisztelt Szerkesztőség!	15
Pásztor Emil: Zavaró íráshibák	15
K. M. Itt valahol, ott valahol...	15
Montágh Imre: Művelődési táborozás Szlovákiában	16
Majoros Mihály: Az ifjúság beszédkultúrájáról	16
Szepes Gyula: Hol a hiba, mi a hiba?	16
Postaláda	B/III
Debreczeni József: Anyanyelvem	B/IV
Remek rimek	B/IV

rádióadásban idéztek. Íme a kritikus bekezdés:

„Remek fiú (ti. Tompa Mihály), kit nemcsak becsülni, de szeretni kell. Ha munkáit olvasva azt hinnéd, hogy valami melankólikus ember, igen csalatkoznál: örökké *röhögtetett* bennünket élceivel s anekdotáival. E három nap valóságos oázis kőrosi életem Szaharájában!”

Kétségtelen, hogy ez az elmarasztalt ige egyébként nem szerepel Arany szókincsében. Tompában annál inkább, több leveleiben is olvasható. Valószínűleg beszélgetés közben is használta, s az ötvenes években annyira lehangolt Arany barátjának közvetlen hatására fejezte így ki magát a sógorának írt bizalmas levelében.

Arany, mint minden óriás, a szókincsében is a teljességre törekedett. Minden szó megélhet a maga helyén. Nem mellőzte a vaskos kifejezéseket sem, ha szükség volt rájuk. Fordította Shakespeare-t és Arisztophanészt, márpedig ezek a világhírű írók telis-tele vannak „irodalomba nem illő” szavakkal. Költőnk pedig pontosságra, hűségre törekedett. Az Ön által idézett szó különben egy magánlevélben fordul elő, ez meg a legbizalmasabb, legszabadabb műfaj.

Egedy Mária

Falvak „újrakeresztelése”. Mahunka József – 3070 Nagybátany, Mező Imre u. 9. – levelében azt kérdezi, mi a véleményünk a *Mátrafalva* és *Bátanyterenyé* elnevezésekről. Levelezőnk úgy tudja, hogy e két név egyikére akarják „keresztelni” a Kisterenyé és Nagybátany összevonásával keletkezett új „közigazgatási egység”-et.

Mi is sajnáljuk, amikor az egyes helységek közigazgatási összevonásakor régi helynevek tűnnek el, és újak keletkeznek, nemegyszer erőltetett formában. Ilyenkor nemcsak az érintett la-

kosság képviselői, hanem a nyelvészek is arra törekednek javaslataikban, hogy az új név lehetőleg őrizze meg a régiek minél több elemét, hiszen azok legtöbbször évszázadokkal ezelőtt élt őseink életének tanújai, „nyelvi műemlékei”. A *Mátrafalva* név azonban teljesen szakít a hagyományokkal, s ezenkívül teljesen jellegtelen, semmitmondó elnevezés. Olyan eljárás lenne az ilyen névválasztás, mintha két régi falfestményt az egységesítés kedvéért műanyag tapétával fednének le.

A *Bátanyterenyé* elnevezést sem tartjuk egyértelműen jónak, de hosszúsága ellenére ezt ítéljük a kevésbé rossznak, az inkább elfogadhatónak.

Bíró Ágnes

Rádióklub. Zsigray László – 2750 Nagykőrös, Patay u. 2. – érdekes kérdést feszeget levelében.

Van igazság abban, amit ír, de véleményünk szerint elfogadható a *rádióklub* szó, még ha első hallásra logikátlan is. Ezt a szóösszetételt nem így kell felbontani, értelmezni: a rádióknak a klubja, hanem így: rádiózással kapcsolatos klub. A *-klub* utótaggal sok ehhez hasonló összetétel alakult: *játéklklub*, *sakkklub*, *tornaklub* stb. Másrészt: gondoljon arra, hogy a *rádióban-két*, *rádiószakma*, *rádiótársaság* kifejezések szintén nem birtokos jelzős összetételek; az előtagnak bennük 'a rádiózással kapcsolatos' jelentése van.

Balogh Judit

Birtokos szóalakok jelentése. Sidlovics Zoltán – 1072 Budapest, Nagydiófa u. 32. – véleményével nem értünk egyet.

A birtokos szóalakok nem feltétlenül tulajdonviszonyokat fejeznek ki. Beszélhetünk például valakinek a *szülőföldjéről*, anélkül, hogy az illető földbirtokos lenne. S ha valaki ezt mondja: „*a mi utcánk*-ban sok idős ember lakik”, senkinek sem jut eszébe, hogy a nyilatkozó és családja az utca tulajdonosa, mindenki tudja, hogy ő is éppen olyan lakó, mint azok, akiket emleget. Így tehát nem tarthatjuk hibásnak a *börtönéből* formát sem (annál is inkább, mivel Petőfi is használta Az Alföld című költeményében: „*Börtönéből* szabadult sas lelkem; Ha a rónák végtelenjét látom”), hiszen csak azt jelzi, hogy arról a börtönről van szó, amelyben a hír főszereplője raboskodik, hosszabb időt eltölt.

Felde Györgyi

Helyesbítés. 3. számunkban a Remek rímek sorozatban megjelent a következő versike: „Ha jön a fantom: / Lepuffantom! / Nagy Zoltán / nagyozol tán?” Szerzője a megjelenttől eltérően D. Vándor Éva, Baja. Elnézését kérjük.

E hasábkon verseket közlünk. A magyar irodalom kincstárából válogatott olyan verseket, amelyekben a költők anyanyelvükről szólnak, a nyelv megtartóképeségéről, szépségéről, gazdagságáról, játékoságáról és a szavak varázserejéről.

Debreczeni József

ANYANYELVEM

*E csupaszívet, e hívón hangzót,
E gazdagot, kit kincse felvet,
Ezt a játékos, zengő harangszót,
Ismerem-e vajon e nyelvet?*

*Balassa vallott, Vajda verselt,
Dózsa kiáltott, Mikszáth írt ezen;
Arany tündökölt, Csokonai perzselt;
Értem-e már, vagy még csak élvezem?*

*Szonett harmata, balzsamír,
Gondolat kelyhe: kegyyszer,
Anyám éneke: anyanyelvem
Megtanullak-e egyszer?*

*Vagy végzetem talán, hogy véled
Rajongó harcom hasztalan harcolom,
S úgy némulok el majd hűszezer
Szegény szavammal gégeporcomon...*

Remek rímek

A „Homonimák”, amelyeket Lehner János, azóta elhunyt kedves olvasónk indított el (megvallván, hogy egyik hobbija a verselgetés), immár „Remek rímek”-ké terebélyesedtek. Olvasóink az utóbbi hónapokban egy könyvre való verset küldtek be: homonimákat, szinonimákat, kancsal rímeket, kecskerímeket, népnyelvi rímeket, sőt szatirákat is. Az ország minden részéből, de külföldről is. Ki hitte volna, hogy ennyi verselő van Magyarországon, jobban mondva, széles e világon! Szűk terünk egyelőre csak szemelvények közlését engedi meg. Gondolkodunk rajta, hogy miként tudnánk az értékes és változatos anyagot rendszerezni és valamilyen formában nagyobb számmal megjeleníteni.

Ezúttal álljanak itt a következők:
Élvezd okosan a jelent,
Mert az idő sokat jelent.

Mennék én is végre haza,
Távolból hív már a haza.
(Pintér Tibor, Treviso,
Olaszország)

Két unokám oly konok!
Meglátszik, hogy rokonok.

Ha tán el is felejt Elek,
Én soha nem felejtelek.
(Kláray Mária, Székesfehérvár)

Eldobtam gyorsan a villám,
Bele ne csapjon a villám.
(Kovács József, Szeged)

Ejnye ez a patikus!
Mért ilyen apatikus?
(Rozslyai György, Budapest)

Az ügyvéd a törvénytől nem fél?
Ugyan már, féljen a fél,
ha igazsága nem teljes, csak fél.
(Kalmár Gézané, Budapest)

Erős volt a kán tornája,
megfájdult a kántor mája.

Megkérdeztem doktor Álmost,
az ő fia doktorál most?
(Házy László, Szeged)